

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Studijní program Historické vědy
Obor Historie/Obecné Dějiny
Autoreferát (teze) disertační práce
Mgr. Václav Ježek, M. A.

The historical and archaeological importance of travel accounts made by Russian pilgrims to the Near East from the 12th to 19th centuries.

(Russia and the Near East in the context of Ecclesial history)

**Historický a archeologický význam cestopisů
ruských cestovatelů a poutníků na Blízký Východ od 12. do 19 století.**

(Rusko a Blízký Východ v kontextu Církevních Dějin)

Vedoucí práce PhDr. Stanislav Tumis PhD. M.A.

2018

Anotace:

Tato práce se zaměřuje na téma, které se z hlediska badatelského zájmu těší čím dále tím většímu zájmu. Jedná se o Ruské poutníky nebo cestovatele, kteří navštěvovali oblasti Blízkého Východu zejména takové místa, jakými jsou Svatá země, Konstantinopol, Svatá Hora Athos a další. Pod pojmem Ruské poutníky v práci rozumíme jedince, které souvisely s kontextem Ruského státu jako politickým subjektem. Necharakterizujeme je na základě etnické příslušnosti. Kontakty mezi jihem a Ruskem mají důležitý význam pro rozvoj samotné Rusi, její kultury, identity a dějin. To samé platí i pro oblasti Blízkého Východu, kde kontakty s Ruskem souviseli významným způsobem s dějinným rozvojem a povahou této oblasti. Ruské kontakty s jihem je nutné spočátku vnímat hlavně v kontextu Byzantsko-Ruského kontextu. Byzantsko-Ruské vztahy byly určeny vztahem založeným na kulturním vlivu a na sdílené víře. Pro rozvoj těchto vztahů a kulturního vývoje sehráli klíčovou roli jedinci ať už cestovatelé nebo lidé vyslaní s jasným cílem či úkolem. V rámci těchto kontaktů byla velmi důležitá náboženská motivace, kdy pout' do takových míst jakými byli Konstantinopol, Svatá země, Svatá Hora Athos souvisela s budováním náboženské a tím pádem kulturní identity Ruského prostředí, neboť kultura a náboženství v Rusku intimně souviseli v době před pádem Konstantinopole. Tato práce zkoumá povahu těchto vztahů v kontextu širších církevních dějin a kontextualizuje tyto cestopisy v rámci širších dějin. Všímací si strukturu a povahu poutnické literatury od jejího počátku až do devatenáctého století, kdy dochází k masovému poutnictví do zejména Palestiny a okolních zemí, a vznikají nespočetné poutnické cestopisy, které nabízejí zajímavé informace multidisciplinárního charakteru a také mimo jiné i z hlediska širší sociální historie.

V práci si všímáme post byzantské období, a rozvoj vztahů mezi Ruskem a Pravoslavnými Patriarcháty na Blízkém Východě i na základě poutnických cest. Období po pádu Konstantinopole znamená novou charakteristiku vztahů mezi Severem a jihem, neboť nyní vztah mezi Rusí a jihem není vztahem partnerů více méně rovnocenných, ale vztahem kdy pomoc a kulturní výměna s Ruskem pomáhá ekonomicky a kulturně Východním křesťanským Patriarchátům přežít v zhoršujícím se pro ně politickým a náboženským prostředím.

Poutnická literatura pro toto období nám nabízí fascinující pohled na sociální a kulturní dějiny Blízkého Východu. Objevuje se fenomén obráceného poutnictví, kdy cestovatelé z jihu, z křesťanských oblastí, navštěvují Rusko a ovlivňují tamější církevní a další souvislosti. Lze pozorovat velkou úctu, kterou Ruské vlády a církevní představitelé projevovali vůči představitelům Východních Patriarchátů Jeruzaléma, Alexandrie a Antiochie a to v období nábožensky komplikovaného období šestnáctého a sedmnáctého století. Tito představitelé se stávají protagonisté v kontextu Ruské sebe-reflexe, která se uskutečnila hlavně v období reformy Patriarchy Nikona. Po období Petra Velkého poutnická literatura mapuje a historicky osvětluje politicky a kulturní vývoj na Blízkém Východě, vztahy mezi Ruskem a Osmanskou říší, osvětluje mezi etnické vztahy na Blízkém Východě a vztahy se Západními Evropskými mocnostmi v rámci jejich zvyšujícímu se v té době zájmu o Blízký Východ. Ruské kontakty s jihem rozvíjejí a hájí kulturní identitu řeckého elementu na Blízkém Východě. Jako strategické se mimo jiné jeví období devatenáctého století, kdy nastává velký zájem o Palestinu ze strany Ruské říše. Sledujeme politické aspirace Ruska v tomto období, ukazujeme na to, že Rusko nemělo jasnou koncepci vůči Blízkému Východu zejména k Svaté zemi, a hledalo vhodný vztah k tomuto regionu. Toto hledání bylo podmíněno a nakonec určeno vzrůstající politickou angažovaností západních mocností v této oblasti. Ruská přítomnost v Palestině souvisela s Ruskou přítomností a angažovaností v dalších oblastech Osmanského vlivu. V druhé polovině devatenáctého století, se Ruská angažovanost zaměřuje na územní akvizice v Palestině, na budování ruských struktur, kulturních středisek a na vědeckém zájmu o oblast, který souvisí mimo jiné s činností Císařského Pravoslavného Palestinského společenství. Ruská přítomnost v Palestině znamená i napětí mezi církevními misemi a státními institucemi dokládající skutečnost, že vztah církve a státu nebyl v Rusku v té době založen na symbióze. Povaha Ruské přítomnosti v Palestině v této době, je charakterizována jako kulturní mise, bez agresivní politiky, která je příznačná v té době pro západo-Evropské mocnosti působící na Blízkém Východě. Masové poutnictví do Palestiny mimo jiné otevírá celou škálu nových a zajímavých aspektů, které se dotýkají různých témat badatelského zájmu. Existuje fenomén, kdy ženy převládají v poutích a poutě se mimo jiné stávají možností jisté formy emancipace ruských žen. Poutnická a další s tím spjatá aktivita a literatura nabízí nové pohledy na Osmany ze strany Rusů, analyzuje komplexní církevní tapiserii v Palestině. V konečném důsledku se práce usiluje o typologizaci poutnictví a slouží jako preliminární studie ke komplexnějšímu zpracování tématiky a to tím, že ukazuje na možné oblasti zájmu a s tím spjaté metodologické výzvy.

Key Words: Russian pilgrims, Patriarchate of Jerusalem, Patriarchate of Antioch, Russian Middle Eastern Relationships, Byzantium, Orthodox Church, Constantinople, Mt. Athos.

Klíčové slova: Rusští poutníci, Jeruzalémský Patriarchát, Patriarchát Antiochijský, Ruské vztahy s blízkým východem, Byzanc, Pravoslavná Církev, Konstantinopol, Svatý hora Athos.

Současný stav problematiky, struktura práce, literatura

Od samého počátku lidstva se lidé přesouvali, stěhovali a pohybovali z jednoho místa na druhé. Tento pohyb souvisel mimo jiné i se základní potřebou přežití v době, kdy přírodní podmínky, války, boj o přírodní zdroje zapříčiňovaly nutnost k migraci a přesunu. Antropologické a archeologické studie poukazují na to, že místo, kde lidé přebývali, se často stávalo součástí individuální nebo kolektivní paměti.¹ To znamená, že i když takové místo již nebylo obývané, nebo bylo obývané někým jiným, zůstávalo často v „paměti“ jeho dřívějších obyvatel či dřívějšího obyvatele a stávalo se jakýmsi referenčním bodem, vůči němuž se porovnávalo nové místo, ve kterém se lidé či jedinci nacházeli.

Kolektivní a individuální paměť má pak formativní imaginativní dimenzi a může přetvářet realitu. Platí to obzvláště, pokud je „nové místo“ nějakým způsobem horší než předešlé. Pokud například byli obyvatelé nuceni migrovat do míst s horším prostředím a podmínkami, mimoděk se předešlé místo jejich pobytu stávalo jakýmsi „rájem“, tedy až posvátným místem. Putování a přemisťování vyústí v „objektivizaci“ a teprve po završení „poutě“ lze určit, jestli bylo nějaké místo „dobré“, či „zlé“. Tato objektivizace je samozřejmě určena i subjektivizací názorů.

Každopádně místo, které se ukázalo jako zvláště požehnané díky svým zdrojům, přírodním podmínkám atd., může nabývat na posvátnosti, pokud svatost vnímáme v souvislosti s dokonalostí, hojností a štěstím. Situace se komplikuje, pokud hovoříme již o generacích či jednotlivcích, kteří ale takové místo „štěstí“, ať už pomyslné či ne, nenavštívili, ale kteří se o takovém místě a jeho hojnosti dozvídají ústní či písemnou tradicí. Jejich zkušenost je tedy

¹ Pro literaturu týkající se antropologického a archeologického pohledu na přemisťování a tvorbu mýtů srovnej: Barron, T. A., *The Lost Years of Merlin*. New York, Ace books, 1999; Dundes, A., „Binary Opposition in Myth: The Propp/Levi-Strauss Debate in Retrospect“, In *Western Folklore* 56 (Winter, 1997), s. 39-50. A samozřejmě velmi zajímavá díla Mircea Eliadeho, *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*, Princeton: Princeton UP, 1971, *Myth and Reality*. Trans. Willard R. Trask, New York, Harper and Row, 1963, nebo *Myths, Dreams and Mysteries*, Transl., Philip Mairet, New York: Harper and Row, 1967.

abstraktní, a ne empirická, ale tím spíše může hrát stejnou roli jako u jedinců, kteří na takovém místě přebývali. Může tedy přirozeně vzniknout touha takové místo opět navštívit, anebo „podle jeho vzoru“ přeměnit místo současného pobytu. Posvátnost a dokonalost míst se samozřejmě může znásobit či ukotvit, obzvláště pokud je navíc ztělesněna v písemné formě. V tomto ohledu není snad ani lepšího příkladu podobného vývoje, než je Jeruzalém.

Z hlediska dynamiky dějin Izraele bylo putování k Jeruzalému například návratem na „dobré místo“. Není snad jiného a zajímavějšího příkladu kolektivní a individuální mytologie ve vztahu k nějakému bodu, než je Svatá země nebo Jeruzalém. Jeruzalém a Svatá země nabyly kontext ráje, a to ráje, ze kterého byli v nějaké kataklyzmatické události lidé vyhnáni a kam se touží vrátit. Svatá země a Jeruzalém navíc začaly formovat dějiny nejenom Izraele, ale i dalších národů spjatých s křesťanstvím. Svatá země, její události a místo se staly referenčním bodem toho, co bylo, co má být a jak má být. Vznikla dějinná psychóza, že národy, které neměly vztah ke Svaté zemi, a to historicky či prakticky, formovaly svoji identitu ve vztahu k této oblasti.

Můžeme konstatovat, že putování k nějakému místu, ve kterém člověk nebyl, je vlastně návratem k místu, které již navštívil právě ve své individuální paměti či v kolektivní paměti jako takové. Anebo v kontextu dějinného vývoje „posvátnosti“ konkrétního místa. Poutníci navíc svým putováním „kontextualizují“ své místo pobytu, života, nacházejí v něm smysl, či naopak. Fenomén „náboženské“ poutě tedy vychází z širšího aspektu migrace a pohybu, které souvisí s přežitím a životem vůbec. Nezávisle na víře nebo víře v transcendentní bytost, je pout' cyklickým návratem a vycházením v kontextu samotné existencionální podstaty člověka.

Tématem této práce je ruské poutnictví do Svaté země a přilehlých oblastí a informace, které nám tyto poutě poskytují z hlediska širšího interdisciplinárního bádání. Chceme zkoumat nejenom jednotlivé poutě, ale i kontext, ve kterém se uskutečnily. A také kontext dějinného vývoje a doby, ve které se poutě konaly. Chceme poukázat na onu „kontextualizaci“, kterou poutník vytvoří, ať už sám pro sebe nebo pomocí svého díla u jiných, která pak formuje kulturní a dějinné povědomí u lidí, kterých se pout' dotýká.

Pout' a její historicko-kulturní význam

Jeruzalém a Svatá země jako *locus* poutě nabízí v širším kontextu antropologie, archeologie a dějin nebyvalé možnosti bádání. Obzvláště jsou Jeruzalém a Svatá země zajímavé tím, že sehrávají dlouhodobě centrální pozici v psychologii lidstva. Jeruzalém a Svatá země se staly střediskem poutí a formovaly kulturní dějiny těch států a národů, pro které se toto město a země staly střediskem nábožensko-kulturní formace. Na příkladu Jeruzaléma a Svaté země lze

pozorovat dynamiku vztahu mezi „svatým místem“ a ostatním prostorem-místem. Pout' legitimuje a léčí poutníka a ty, kterých se pout' dotýká.

Navíc poutě ukazují na další zajímavou dimenzi, a to na konfrontaci mezi realitou a imaginací. Poutník, který například přichází do Jeruzaléma, nutně konfrontuje svoji imaginativní představu o Svatém městě s realitou, se kterou se setkává. Tedy tato konfrontace tvoří jedinečnou možnost, díky níž lze studovat a pozorovat reálné setkání „objektivní reality“ a imaginativní reality, a navíc i tato objektivní realita nemusí být „objektivní“, neboť i ona může podléhat subjektivizačnímu procesu pozorovatele. Konfrontace reality a imaginativních procesů v mysli poutníka můžeme nazvat horizont, který tvoří rámec kulturního a náboženského rozvoje.

Poutnictví na Blízký Východ je o to zajímavějším fenoménem, když si uvědomíme, že dějiny ideologie mnohých národů souvisely s židovsko-křesťanskými hodnotami. V této práci si všímáme ruského prostředí. Když Vladimír oficiálně „pokřtil“ Rus, tento křest mimo jiné znamenal i počátek oficiální kulturní návaznosti Rusi na Palestinu, tedy na Palestinu, ve které vlastně nikdo z nových pokřtěných Rusů nebyl. Ruské dějiny se pak tvořily na základě vztahu k jistému referenčnímu bodu, a jak uvidíme v práci, referenčnímu bodu, který se neustále zkoumal z hlediska své legitimacy a významu. Například v době reforem patriarchy Nikona, bylo nutné se neustále vracet k onomu pomyslnému bodu „správné liturgické a duchovní tradice“, která se nacházela na Jihu. Ruské dějiny se pak formovaly na základě diskusí a sporů, do jaké míry ruská tradice odpovídá onomu mytologickému či reálnému horizontu.

V současném bádání se objevuje stále větší zájem o poutnictví a jeho dějiny. Fenomén poutě ve starověku se navíc stává velmi důležitou disciplínou. Pout' lze uskutečnit k místu, které bylo již navštívené dotýčným, anebo bylo navštíveno jinými lidmi. Nebo cíl poutě může být, jako v případě starozákonního kontextu, i místo ještě nenavštívené a neznámé. Každopádně i navštívené, reálné a známé poutní místo se může stát těžištěm pro imaginativní a duchovně-kulturní reflexi a obrazotvornost. Dokonce může ovlivňovat kulturní a duchovní dějiny země, která s místem nesousedí a nesdílí s ním společnou dějinnou cestu. Poutník může něco nového objevit na své pouti, něco, co potom tvoří referenční bod pro jeho či její život a životy dalších. Například příběh poutě Heleny, matky císaře Konstantina Velikého, do Jeruzaléma se stal paradigmatickým z tohoto hlediska: Helena „objevuje“ Kříž Krista, Kříž, který má pro celý křesťanský svět velký význam. Její osobní zkušenost tak nabývá univerzálních důsledků. Helena sama jako jedinec získává něco, „léčí se“, ale zároveň má tato individualizace

symbolicky i prakticky dopad na celé universum jejího okolí. Kříž, který „pozvedá“, má dopad na všechny.

Palestina a Jeruzalém se v Rusku staly součástí ruských kulturních a duchovních dějin. Ať už byly ruské informace o „Jihu“ zkreslené, pravdivé či lživé, je pravdou, že i tak tvořily a vytvářely historické psyché na Rusi. Platí to samozřejmě i obráceně, ruské dějiny se staly součástí Palestiny a hlavně v devatenáctém století formovaly dějinný vývoj této oblasti, a to velmi významným způsobem.

Ruské poutnictví do Palestiny přinášelo celou řadu negativních jevů. Nicméně podobné negativní jevy se objevovaly již v starověku. Poukazovali na ně již komentátoři ve starověku, kteří například kritizovali poutnictví do Jeruzaléma a byli si plně vědomi negativních aspektů poutnictví.² Idealizování Jeruzaléma a svatých míst bylo podrobena již ve starověku tvrdé kritice. Taková známá kritika se objevuje u Řehoře Nysského, který hovoří o tom, že to, že se přiblížíme ke svatému místu, nám nezaručuje svatost.³ Ani ruští poutníci a zájemci o Palestinu se nevyhnuli podobné idealizace Palestiny. Idealizace Palestiny v Rusku byla podmíněna i událostmi doma. V době těžkostí se Rusové obraceli ke starověkým křesťanským patriarchátům a k Jeruzalému a Palestině jako k jakési jistotě nebo majáku, který přesahoval nepokoje a potíže na Rusi. Zvláště v církevních otázkách se křesťanská tradice Palestiny a Blízkého Východu stala inspirativními prvky pro řešení mnohých domácích církevních krizí. Nicméně i odmítání těchto tradic se stalo měřítkem ruské identity. Po pádu Byzance byli Řekové vnímáni také v negativních konotacích, a Rusové se tak stali následníky kulturního světa, který představovala Byzanc, ale samozřejmě v přeneseném slova smyslu i Svatá země.

Poutě jsou z hlediska ruských dějin součástí širší komunikace s jižním křesťanstvím ortodoxního směru. Poutě vycházejí z interakce Rusi s pravoslavnými patriarcháty, jakými byly antiochijský, alexandrijský, jeruzalémský a samozřejmě konstantinopolský patriarchát. Interakce přinesla i takové události, jako byly vznikající aliance mezi panovnickými rody Byzance a Rusi. Putování nevěst či ženichů patřilo zrovna tak svými konsekvencemi do oblasti poutí jako jiné druhy poutí.

² Srovnej publikaci Elsner Jas, Ian Rutherford, *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity: Seeing the Gods*, Oxford, 2007; Burton Macdonald, *Pilgrimage in Early Christian Jordan: a Literary and Archaeological Guide*, Oxbow books 2011; Pierre Maraval, *The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the Seventh Century)*, *Dumbarton Oaks Papers* 56, s. 63-74, Dumbarton Oaks 2003.

³ Gregor Nysský, *Epistola* 2.16-17, *Sources Chrétinnes*, s. 120-123, Paris 1986.

V kapitole *Východní patriarcháty, Řekové a Rusko* zkoumáme vývoj ruského vztahu k starověkým pravoslavným patriarchátům. Tyto patriarcháty byly propojeny duchovně i kulturně na základě stále dominující řecké kultury. Dějiny starověkých patriarchátů samy o sobě nabízejí bohatství zajímavého materiálu, který má široký interdisciplinární rozsah. Abychom pochopili vztahy těchto starověkých pravoslavných církví s Ruskem, je nutné pochopit i spletitost a komplexnost vztahů uvnitř těchto patriarchátů.

Například po pádu Konstantinopole existovalo čím dál větší napětí mezi jeruzalémským patriarchou a bratrstvem Svatého hrobu, přičemž představený bratrstva Božího hrobu měl *de facto* větší moc než jeruzalémský patriarcha a svatohrobské bratrstvo disponovalo velkým majetkem. Chudoba jeruzalémského patriarchátu vedla i k takovým skandálními praktikám, že se kláštery „pronajímaly“ různým lidem s nadějí, že je budou spravovat tak, aby z nich měl patriarchát nějaký příjem. Nicméně stávalo se i to, že tyto kláštery byly následně těmito nájemci, kteří nedbali o dobro klášterů či patriarchátu, vydrancovány. Ani reformní úsilí lidí, mezi které patřil například patriarcha Nikodém I., nepřineslo pozitivní výsledek. V tomto ohledu si Rusové uvědomovali tyto nedostatky, zvláště na základě toho, že do Svaté země proudily milodary, které se ztrácely v bezedné propasti „těchto vnitřních konfliktů“.

Rusko se v době ferrarsko-florentského sněmu a po pádu Konstantinopole stavělo k pravoslavným patriarchátům a k řecké kultuře v duchu lásky a nenávisti, obdivu a pohrdání. To vše se odehrávalo v kontextu vlastní vznikající kulturní a historické identity Ruska a jeho národů. Pád Konstantinopole znamenal kataklyzmatickou událost pro patriarchát v Konstantinopoli a sílící moc Osmanské říše znamenala různé výzvy pro existenci tradičních patriarchátů. Tyto patriarcháty a jejich obyvatelé se čím dále více obraceli na Rus jako na mocnost, která jim může pomoci, tak jako se obraceli i na oblasti Valašska a Moldávie, jejichž štědrost souvisela s pocitem spolupatříčnosti k této oblasti s křesťanským Východem. Rusko se ocitlo v úloze staršího bratra a upadalo do pokušení, které trvá dodnes, zdali nezneužít tohoto nového postavení.

Je nutné dodat, že diplomatické kontakty mezi Ruskem a oblastí Blízkého Východu existovaly počínaje obdobím pozdní Byzance. Diplomatické kontakty měly souvislost i s obchodní aktivitou. Často byly diplomatické i obchodní aktivity spojené s kulturním a duchovním poutnictvím.

Rozvoj Ruska souvisel i s nutností rozvoje na Jihu. V šestnáctém až osmnáctém století se navíc Evropa potýkala s náboženskými reformacemi, které se dotýkaly i tradičních východních

patriarchátů a také Ruska. S tím spojené problémy s Osmanskou říší vytvářely zajímavý kontext. V tomto období se opět ukázala životaschopnost tradičních východních patriarchátů, neboť jejich v té době brilantní představitelé se podíleli i na náboženské formaci a rozvoji a teologické reflexi na Rusi. Vznikla vzájemná symbióza: z Rusi byla zasílána materiální pomoc na Jih a z Jihu přicházela intelektuální obroda a obrození. V té době si i multikulturní Osmanská říše začínala uvědomovat potenciál Jeruzaléma v širších politických souvislostech a s tím i hrozící nebezpečí.

V rámci interakce Ruska a Palestiny hrály důležitou roli relikvie různého druhu z Blízkého Východu. Ty se staly důležitým artiklem pro získávání financí pro východní patriarcháty, které kvůli osmanské okupaci a jiným faktorům trpěly periodickými ekonomickými problémy. Na druhé straně se tyto relikvie, které přicházely do Ruska, stávaly mimo jiné ohniskem pro další zájem o Palestinu. Na konci devatenáctého století se rozvinul velkolepý obchod se „suvenýry“ z Palestiny a relikvie sehrávaly důležitou roli pro ruský zájem o Palestinu. S tím vznikaly nové problémy a silná dávka demoralizace, která zapříčinila existenci celé industrie podvodníků a obchodníků.

V jednotlivých podkapitolách, se zabýváme otázkami rozvoje školství, typografií, rolí jednotlivců jako prostředníků mezi Rusí a Jihem a také konkrétním vztahem k oblastem Antiochie, Sinaje, Jeruzaléma.

Kapitola *Rusko a východní patriarcháty v devatenáctém století* si všímá měnícího se kontextu vztahů Ruska s jižním pravoslavným křesťanstvím. Rusko získává silnější pozici na mezinárodním poli, zatímco jeruzalémský patriarchát ztrácí půdu kvůli agresivním misionářským snahám západních církví. Úpadek školství, etnické aspirace Řeků, tradiční nesoulad s arabským křesťanstvím způsobovaly řadu problémů pro jeruzalémský patriarchát. To vše souviselo v té době s bombastickým zájmem o Palestinu, který se promítl v davech poutníků z Ruska. I v Osmanské říši se věci měnily na politickém a národnostním poli, což souviselo i s problémy, které prožíval konstantinopolský patriarchát. Konstantinopolský patriarchát v době devatenáctého století prožíval proměny a ztrácel vliv v kontextu vznikajících národních pravoslavných církví.

Nicméně devatenácté století ukazuje, že Rusko si vytvářelo vztah k Palestině, ale i dalším jižním národům a kontextům, obezřetně a často bez koncepce. Jeden z takových notorických příkladů je i Etiopie. V devatenáctém století usilovali vládci Etiopie o sblížení s Ruskem a napomáhala k tomu i celá řada osobností z Rusi, která do Etiopie cestovala a zprostředkovávala

tyto vztahy. To vše se odehrávalo v kontextu Svaté země. Nicméně ruská politika byla pomalá a neobratná ve vztahu k možnostem, které Etiopie nabízela. Rusko nebylo schopno vidět možnosti afrického kontinentu pro Rusko, aspoň zdaleka ne do stejné míry, jako to viděly ostatní mocnosti jako Anglie, Francie a podobně.

Vojenský a politický rozmach Ruské říše od osmnáctého století vzrůstal spolu se zájmem o Palestinu a místa spjatá s křesťanskými dějinami. V osmnáctém století si Rusko zajistilo pevné ukotvení v oblasti Černého moře. Po mírové smlouvě z Jasů se ostrov Krym stal součástí Ruska (1792). Kateřina II. v letech 1770–1780 formulovala tak zvaný „řecký projekt“, který směřoval k obnovení řecké moci a samostatnosti. Na konci osmnáctého století začaly vznikat ruské konzuláty v oblasti Blízkého Východu. Úspěchy Ruska v rusko-turecké válce z let 1806–1812 opět posílily ruskou moc a mimo jiné zajistily připojení Besarábie k Rusku. Vojenská a politická síla Ruska se začala promítat i do ústupků Turků z hlediska křesťanských svatých míst. Firman z roku 1757 udělil stejná práva pro pravoslavné i katolíky ve vztahu k Hrobu Páně, přičemž pod řeckou správou spadl chrám Narození v Betlémě a hrob Panny Marie v Getsemaně. Nicméně Rusko mělo v devatenáctém století často nevyváženou politiku vůči Blízkému Východu. Postavy v ruské vládě, jako K. V. Nesselrode, inklinovaly k podpoře Rakousko-Uherska a jejich politická fluktuace nepřinášela jasný směr vůči Palestině. Ruský vliv na Blízkém Východě dosáhl klimaxu po podepsání mírové smlouvy v Adrianopoli v roce 1829.

Z hlediska Palestiny to byly náboženské souvislosti, které byly hlavními stimulatory ruského komplexnějšího zájmu o Palestinu. Souvisely s ruským zájmem udržovat *status quo* v Palestině. Nicméně další mocnosti jako Francie a Anglie chtěly vytěžit silnější postavení v Palestině a využívaly k tomu i rozmach misionářského zájmu o Palestinu ze strany západních kontextů. Bylo to zvláště po roce 1840, kdy zájem evropských mocností o Palestinu vyvrcholil. Projevilo se to mimo jiné i zakládáním konzulátů a zastupitelstev evropských států, a hlavně rozvojem misijních aktivit na těchto územích. V roce 1847 dokonce došlo k obnovení latinského patriarchátu v Jeruzalémě, a to poprvé od doby křižáckých výprav. Ve stejném roce došlo k útoku na jeskyni Narození Krista v Betlémě a byla odebrána stříbrná hvězda, která označovala místo narození Krista a která byla místem výsostně ovládaným Řeky. Podezření z tohoto činu padlo na horlivost římských katolíků. Krymská válka, která probíhala v letech 1853–1856, byla někdy nazývána i válka o klíče k betlémskému chrámu, neboť mimo jiné souvisela s bojem o vliv v Palestině a jednalo se v ní mimo jiné i o omezení ruského vlivu na Blízkém Východě.

Jedna ze základních tézí, která se ukazuje, byla ta, že existoval radikální rozdíl mezi ruským a západním přístupem k Palestině v devatenáctém století. U ruských autorů byl západní přístup charakterizován křížáckými výpravami, agresivitou a destrukcí, což bylo postaveno do protikladu s ruským přístupem, který usiloval o jednotu a mír v Palestině. Ruský zájem o oblast znamenal pro starověké pravoslavné patriarcháty životodárnou injekci. Například V. N. Chitrovo ve své stati uvádí, do jakých těžkých finančních problémů se jeruzalemský patriarchát dostal a že v letech 1820–1830 musel prodávat bohoslužebná roucha nevyčísitelné hodnoty a další své majetky.⁴ Obchod se suvenýry a pohyb relikvií podporovaly anticírkevní nálady v Rusku a také vzrůstající hnutí laiků uvnitř církve, které tak poznamenávalo konec devatenáctého a začátek dvacátého století v Rusku.

V kapitole o *Rozvoji vztahu s křesťanským Jihem v kontextu poutnictví* je typologická analýza základních poutnických cest a momentů. Samozřejmě paradigmatická je v tomto ohledu cesta igumena Daniela. Všimáme si univerzalizmu poutníků, kteří ve svých dílech a cestopisech chápou svoji pouť jako něco, čeho se účastní další obyvatelé vlasti, neboli Ruska. Pout' se tak stává událostí, které se účastní i nepřítomní lidé v duchu, o kterém jsme hovořili výše. Konstatujeme, že mnoho poutníků pocházelo i z různých vrstev, například obchodních a dalších odvětví.

Důležitému devatenáctému století se věnuje kapitola *Rusko a Svatá země v devatenáctém století*. V jejích podkapitolách se věnujeme všem aspektům tohoto, pro poutnictví a přítomnost Rusi ve Svaté zemi, důležitého století. Zaměřujeme se na vznik oficiální Ruské duchovní mise v Jeruzalémě a na úlohu státu v jejím založení a dalším působení. Dále na postupné konflikty mezi různými organizacemi, které začaly z Ruska v Palestině působit. Na vznikající propast mezi státem, církví a vzdělávacími organizacemi v Palestině a rovněž na vznikající ekonomické zájmy ze strany ruských organizací a obchodních společností. Především se zaměřujeme na působení těchto organizací v rámci masového poutnického hnutí, které se do Palestiny hrnulo zvláště v druhé polovině devatenáctého století.

Analyzujeme i hlavní protagonisty, výtečné postavy ruských dějin, poutnictví a přítomnosti ve Svaté zemi. Jednou z nich byl Борис Павлович Мансуров (zemřel roku 1910). Mansurov měl významnou kariéru v námořnictvu a v roce 1856 byl vyslán do Sýrie a Palestiny.⁵ Později

⁴ Хитрово В. Н., *Православие в Святой земле*, str. 56; История Русской Духовной Миссии в Иерусалиме, 83-202, in В. Н. Хитрово, *Собрание Сочинений и Писем*, том 2, Составление, Н. Н. Лисового, Издательство Олега Абышко, Москва, 2011.

⁵ Мансуров Б.П., *Православные поклонники в Палестине*. СПб., str.2-3, 1858.

byl kritizován za příliš velkou důvěru kterou zachovával v Русское Общество Пароходства и Торговли. To bylo jednou z důležitých institucí, která ale byla kritizována za ziskuchtivost. Mansurov byl schopným organizátorem a zasloužil se o mnoho nových staveb v Palestině. Později se poněkud antagonisticky stavěl proti činnosti Imperátorského pravoslavného palestinského společenství a proti jejímu představiteli V. N. Chitrovovi. Činnost Imperátorského pravoslavného palestinského společenství je úzce spjata s postavami jako např.: А. А. Дмитриевский, В.Н. Хитрово, Афанасий Иванович Пападопуло-Керамевс. Osudy těchto lidí tvoří námět na samostatnou studii. Například Papadopoulos Kerameus (narozen 24. dubna 1855 v thesalské Drákii, v rodině nemajetného vesnického kněze) byl jako jakýsi Indiana Jones. Byl privat docentem na Imperátorské petrohradské univerzitě na Katedře byzantských dějin a nové řečtiny, doktor řecké filologie na Imperátorské moskevské univerzitě, vedoucí Bogoslovského oddílu Imperátorské veřejné knihovny, řádný člen Imperátorského pravoslavného palestinského společenství. Papadopoulos Kerameus začal svoji zajímavou a bohatou historií v paleografických studiích, když ho v roce 1873 Archeologické společenství Smyrny pozvalo, aby se stal kurátorem muzea při gymnáziu. Už zde píše jedno ze svých děl, které spočívá v katalogizaci tohoto muzea. Dále pátrá po rukopisech a dalších památkách v okolí Smyrny na ostrovech Rhodos a Chios. V roce 1881 se stává sekretářem společenství Ελληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος v Konstantinopoli. Zde dále pokračuje ve své činnosti mapování rukopisů a dalších starožitností.

Jeho osud se dále vyvíjel zajímavým způsobem, když v roce 1884 přijel na VI. archeologický sjezd do Oděsy, kde vystoupil s referátem Le hiéron de Zeus-Urius et le monastère de St.- Jean Baptiste Phoberos (Труды VI Археол. Съезда в Одессе. Т. II. С. 141-162). Tento zájezd posléze započal dlouhý vztah s Ruskem. V roce 1887 byl pozván patriarchou Nikodimem I. do Jeruzaléma, aby se stal osobním sekretářem jeho Blaženstva.

Zlepšení podmínek v cestování a zvýšená církevní osvěta a širší rozvoj badatelského úsilí v teologických vědách mimo jiné zapříčinily i to, že zájem o Palestinu nabíral systematictější podoby a organizovanosti, což se promítlo do vzniku nových organizací a společností, které měly bezprostřední záměr podporovat zájem o Palestinu a přikročit k jejímu systematictějšímu zkoumání ve všech směrech bádání. Zájem o Palestinu se na konci devatenáctého století začal promítat do všech sfér ruského církevního života.

Z církevního hlediska samozřejmě byla důležitá Ruská duchovní mise. Práce se zaměřuje na aspekt vnitřního a vnějšího konfliktu mezi Ruskou duchovní misí, kterou vedla církev s vládou. Vláda ustanovila Ruskou pravoslavnou misi v roce 1847, za kancléře dosadila Karla Vasiljeviče

Nesselrode. Už od samého počátku vzniku této misie vznikaly problémy a konflikty mezi státními zájmy a církevními zájmy. Státní orgány usilovaly o podřízení Ruské duchovní mise pro své účely, anebo přinejmenším o její kontrolu. Přitom to byla církev, která vlastně umožňovala projekty v Palestině, neboť je financovala. Byl to Porfirij Uspenskij a B. P. Mansurov, kteří stáli u zrodu myšlenky k vytvoření finančních sbírek pro různé palestinské organizace. Díky těmto sbírkám mohly vykazovat činnost například Pravoslavný komitét, Palestinská komise. Nicméně peníze, které církev vybrala, bylo nutné „pře počítávat“ v komisařském oddílu Mořského ministerstva.

Novou důležitou organizací v Palestině byl tak zvaný Palestinský komitét, který byl veden bratrem cara, generálem-admirálem a hlavou vojenského námořnického úřadu. Palestinský komitét byl založen v roce 1859. V roce 1864 byl Palestinský Komitét přeměněn na Palestinskou komisi při asijském oddělení Ministerstva zahraničí (МИДа). Palestinský komitét posléze začal s výstavbou staveb v Palestině bez jakékoliv kontroly nebo dozoru církve, která v podstatě jeho činnost financovala. V tomto kontextu měl jeruzalémský konzulát prakticky neomezenou moc v dohledu nad ruskými projekty a aktivitami v Palestině. Disponoval dokonce i mocí nad některými čistě církevními pravomocemi v Palestině.

Mezi nejdůležitější organizace svého druhu, které vznikly, patří již zmíněné Imperátorské pravoslavné palestinské společenství (Императорское Православное Палестинское Общество ИППО). To vzniklo částečně jako reakce na nedostatky předešlých a existujících organizací v roce 1882. Ale jedním z primárních cílů organizace bylo také nabízet podporu pro poutníky.

Mezi další důležité organizace patřilo Ruské společenství (parního) transportu a obchodu. Toto společenství a jeho úloha se staly středem kontroverzí. Například A. A. Dmitrijevsij se k tomuto Společenství stavěl kriticky a naznačoval, že okrádá poutníky, neboť na nich vydělávalo peníze. Třídní nespravedlnost na palubách lodí a hrůzné podmínky poutníků dosvědčuje také Дорошевич В. М.⁶

ИППО jako organizace mělo celonárodní působnost a její činnost dobře organizovali eparchiální archijereje. Od roku 1893 začala vznikat regionální oddělení ИППО. Činnost ИППО je obzvláště důležitá, pokud si uvědomíme, že propagovalo ideály spjaté s Palestinou obzvláště mezi běžným lidem. Mělo širokospektrální činnost, která souvisela s vědecko-badatelskou činností, ale například také zajišťovalo vesnické kurzy. Zakládalo školy na území

⁶ Дорошевич В. М., *В земле Обетованной (Палестина)*, str. 128, Москва, 1900.

Svaté země, a to i na území dnešní Sýrie. Například v roce 1895 IPPO přijímá pod svůj patronát školu v Chomsu (školu pro chlapce) a v roce 1899 se rozvíjí školství pro dívky. Obecně i další křesťanské konfese zřizovaly školy v Palestině, a to mnohdy způsobovalo boj o žáky a také konfesionální soupeření. Mnoho pravoslavných žáků konvertovalo do jiných křesťanských konfesí právě kvůli tomu, že navštěvovali školy, které vedli protestanti atd. IPPO svůj model těsně před první světovou válkou přeneslo i do dalších míst, jakými bylo Bari v Itálii, kde byl hrob svatého Mikuláše.

O těžkostech a specifikách poutnictví pojednává kapitola *Těžký život poutníka*. Prameny by nasvědčovaly tomu, že ruští poutníci se vyznačovali velkou zbožností obdivovanou západními organizacemi a jednotlivci a tím, že kladli důraz na docházku na dlouhé bohoslužby. To bylo pro ruské poutníky charakteristické. Existuje zde jistý kontrast se západními poutníky, kteří neprojevovali zájem o návštěvu bohoslužeb v takové míře jako ruští poutníci. Skromná strava a skromný styl cestování spolu s těžkostmi charakterizovaly život ruského poutníka. S velkou zbožností souvisel ale i fenomén „duchovních parazitů“, tj. ruských poutníků, kteří využívali systému ortodoxního pohostinství hlavně v řeckých kláštorech, aby žebrali či jinak obratným způsobem získávali peníze. Proti tomuto fenoménu ruské zastupitelské úřady v Palestině vedly urputnou bitvu, ale zdá se, že marně.

Svědectví ruských, ale i zahraničních komentátorů ukazuje vzrůstající cynismus a dichotomii mezi zbožným poutníkem a ruským socialistou, která se začínala rozšiřovat hlavně na začátku dvacátého století. Tato skutečnost je sama o sobě velmi zajímavá, neboť ukazuje na zajímavou a nesmiřitelnou dualitu zbožnosti a antizbožnosti, které ale mají obě základ v jakémisi vnitřním ruském extremismu, který dosvědčují právě poutnické příběhy.

Statistiky rovněž ukazují zajímavý úkaz: na konci devatenáctého století to byly právě ruské ženy, které převládaly na poutích, zatímco ruští muži tvořili daleko menší část. Muži dominovali v kontextu poutníků z jiných zemí, ale v kontextu Ruska to byly ženy, které tvořily větší část, zvláště v druhé polovině devatenáctého století. To by souviselo s tradičně kladenou otázkou, zdali ruská zbožnost nebyla vždy dominována ženským pohlavím, což byl, jak se zdá, i fenomén v době komunismu. Hojná přítomnost ruských žen v Palestině způsobovala i rozvoj skandálních jevů a dalších jevů v podobě žen, které opustily své početné děti v Rusku a začaly žít v Palestině bezprizorním způsobem. Všeobecně ruská přítomnost vyprodukovala celou řadu iregulárních a pozoruhodných postav, které se vyznačovaly různými formami výstřednosti. Na konci devatenáctého století duchovní a církevní zájem o Blízký Východ v Rusku neustále stoupal a převyšoval ostatní země Evropy a světa.

Novým fenoménem byly školní poutě, které se začaly rozšiřovat. Jedna taková oficiální pout' byla pout' z Kazaně roku 1898, studentů z gymnázia.

Vypravit se na pout' s minimálními finančními prostředky bylo zřejmě rozšířeným fenoménem. Podmínky poutě byly samozřejmě závislé na finančních možnostech.

Navzdory představám mnohých poutníků nebyly mnohé cesty naplněny pravidelným duchovním rozjímáním či potravou.

Podmínky ruského poutníka byly všeobecně horší než poutníků z jiných evropských zemí. Poutě byly poznamenány nemocemi, těžkými podmínkami a smrtí. Mnohdy šlo o ohrožení života a poutnické lodě a karavany byly často přepadeny zloději a dalšími.⁷

Tato kapitola se zabývá programem ruského poutníka a jeho přeměnami. V tomto ohledu je důležitý článek A. A. Dmitrijevskeho o současném stavu ruského poutnictví do Svaté země. Článek jako takový není důležitý pouze z hlediska toho, že nám nabízí popis problémů a charakteru poutnictví do Palestiny, ale jako první svého druhu nabízí i kritiku situace ruského poutnictví.⁸ Dmitrijevskej se v podstatě jako první zamýšlí nad negativními aspekty poutí. Konstatuje, že se poutě mnohdy míjely účinkem, neboť nikdo se duchovně neujímal poutníků, kteří často nenacházeli odborné duchovní vedení ani během cest na lodích. Dmitrijevskej uvádí, jak otřesné byly podmínky ruských poutníků oproti poutníkům z Francie a Německa. Ironií často bylo, že navzdory těmto podmínkám se ruští poutníci vyznačovali větším morálními hodnotami a trpělivostí než kdokoliv jiný. Dmitrijevskej nám nabízí schéma typů poutníků, přičemž například jeden z těchto typů je tak zvaný „parazit“.

Poutě doprovázely morální problémy. Objevil se názor, že na poutě by neměly chodit ženy mladší třiceti pěti let.⁹ Fenomén poutnictví s sebou přinesl prvky jistého feminismu, protože se ženy začaly osvobozovat poutí od svých závazků vzhledem k rodině, domovu atd. Poutě se tak paradoxně staly způsobem jisté formy osvobození pro ženy.

Poutě samozřejmě lákaly i celou řadu lidí, kteří chtěli využít tyto poutě a obohacovat se na nich.

⁷ Сахаров. И.П., Путешествия русских людей по Св. Земле, ч. II, с. 36., СПб., 1839.

⁸ Дмитриевский, А. А., Современное русское паломничество в Св. Землю, Труды Киевской Духовной академии, 1903, т. II, с. 274-319; Дмитриевский А. А. Деятели Русской Палестины, Москва, Императорское Православное Палестинское Общество Паломнический центр Московского Патриархата, стр. 123-168, Санкт-Петербург, Издательство Олега Абышко, 2010

⁹ Капустин Антонин, архимандрит, *Пасха в Иерусалиме 1867*, Херсонские Епархиальные Ведомости стр. 162, Но. 12. Одесса, 1867.

Takovým typickým příkladem pro negativní aspekty poutí může být i příklad z podobného kontextu v Bari.¹⁰ Dmitrijevskij ve svém článku podrobně popisuje celou řadu negativních, a můžeme říci typických jevů pro poutě. Je to příběh častého okrádání a ožebračování poutníků. Dmitrijevskij uvádí příklad bezskrupulózního podvodníka, který se tvářil jako kněz a který je vzorem pro jedince systematicky okrádající poutníky. Ruské poutě se dále rozšiřovaly před první světovou válkou po celém Středozeří v místech spjatých s křesťanstvím.

Ruská přítomnost v Palestině vyústila ve stavbu celé řady budov a koupi pozemků, o čemž pojednává předposlední kapitola. Docházelo i k prvním formám ruského archeologického výzkumu, který navzdory své skromnosti dosahoval vysokých badatelských úspěchů, hlavně ve vztahu k identifikaci a topografii Svatého hrobu.

Poslední kapitola s názvem *Masové hnutí poutníků v devatenáctém století* se pokouší o typologizaci ruských poutníků v tomto století. Poukazuje na příklad některých poutnických příběhů, abychom tak pochopili charakter a typologii poutnictví tohoto období.

Prameny a literatura

Zachovalo se nám poměrně velké množství literárního svědectví a pramenů, které poutnictví ilustruje. Lze konstatovat, že ruská literatura je mimo jiné charakterizována láskou k biografickému a autobiografickému žánru. Životopisná díla, tak jako hagiografická díla, se těšila v Rusku velkému zájmu. S tím snad souvisí i fenomén velké popularity poutnické literatury. Můžeme mít dokonce dojem, že snad každý trochu literárně nadanější poutník po sobě chtěl zanechat příběh své cesty. Nejvíce dochovaných literárních zdrojů se zachovalo z období 19. stol., což souvisí s množstvím poutníků, kteří cestovali do Palestiny.¹¹

Poutnická literatura je samozřejmě různorodá. I když taxonomie této literatury není lehká můžeme poutnickou literaturu dělit na starší a novější. Mezi starší prameny bychom mohli zařadit tak zvané хождения (současné ruštině хождения), tj. literaturu 12. až 15. století.¹² Novější by patřila do období od 15. století do současnosti, přičemž můžeme konstatovat, že

¹⁰ Дмитриевский А. А., К мироточивому гробу Мирикийского святителя Николая в Бари, Православное русское паломничество на Запад, к мироточивому гробу Мирикийского святителя Николая в Бари, In *Труды Киевской академии*, No. 1, str. 99-132, No. 2. str. 211-237 Киев, 1897- *Деятели Русской Палестины*, Москва, Императорское Православное Палестинское Общество Паломнический центр Московского Патриархата, Санкт-Петербург, Издательство Олега Абышко, 2010.

¹¹ Россия в Святой Земле, Документы и Материалы, т. 1-3, Индик, 2000.

¹² Малето Е. И., Русские средневековые хождения в отечественной и зарубежной историографии. История и перспективы изучения, In *Труды Института российской истории*. Вып. 5/Российская академия наук, Институт российской истории; отв. Ред. А. Н. Сахаров, str. 38-63, М., 2005.

v rámci tohoto novějšího období samotné devatenácté století tvoří vlastní kategorii. Toto chronologické rozdělení literatury odráží i charakter této literatury, neboť v dřívější literatuře je mnohdy rozdíl mezi fakty a fikcí nejasný. Tímto se tento žánr podobá staršímu mytologicko-náboženskému pojetí pouti. Nicméně jistým paradoxem je, že protagonisté starších poutí jsou obchodníci, u nichž je těžké určit, zdali primární motiv cesty byl obchodní, či náboženský, zatímco u literatury pozdější lze jednodušeji stanovit její cíl a motiv.

Mezi důležité prameny typu хождения patří například Жождения суздальского епископа Авраамия nebo Первое хождение священноинока Варсонофия ко святому граду Иерусалиму. Жожение гостя Василия jsou názvem poutních zápisů z patnáctého století. K šestnáctému století se vztahuje Жожение Василия Познякова, které mimo jiné souvisí s cestou Vasilije Poznjakova na Sinaj, který byl pověřen Ivanem IV., aby byl součástí pomoci poslané sinajskému bratrstvu. Жожения Василия Гагары ze sedmnáctého století vykresluje osobní dimenzi poutníka. Vasilij se vydává na pouť po neúspěšném manželství a nezdráhá se zjevit své osobní pochybnosti a problémy. Na začátku osmnáctého století pouť zakončil Иоанн Лукьяанов, který byl kupcem a patřil mezi staroobrjadce. V téže době pouť uskutečnil například М. Г. Нечаев, jehož popis navštívených míst má spíše světský nádech než náboženský. Z počátku osmnáctého století je samozřejmě nutné se zmínit o putování, na něž se vydal Василий Григорьевич-Григорович Барский (1701-1747). Cesta Михаила Новикова z let 1804 a 1805 odráží i ekonomické a kupecké zájmy cestovatelovy. Od roku 1883 do roku 1914 bylo vydáno velké množství pramenů ze starší ruské poutnické literatury (12. až 15. století). Tato vydání splňovala kritéria moderního kritického vydání. Vědecká vydavatelská činnost Pravoslavného společenství se soustřeďovala na ty poutě, které měly význam zvláště pro dějiny pravoslavné církve. V období sovětské historiografie se fenomén poutnické literatury redukoval na jazykovědné aspekty a žánr poutnictví se delegoval do oblasti postranního vědeckého zájmu.

Situace s poutnickou literaturou je nadále komplikovaná někdy až diametrálně odlišným hodnocením této literatury u různých autorů. Například u хождении Афанасия Никитина, u některých autorů převládá tendence vidět v Nikitovi obchodníka-diplomata, u jiných zase jako čistě věřícího poutníka, jehož náboženský cíl převládal nad ostatními.

Chybou je nesporně neschopnost nechat tuto literaturu „mluvit samu za sebe“ a dokázat ji vnímat v širším interdisciplinárním kontextu. Podobný problém existoval donedávna v bádání týkajícím se hagiografické literatury, například z byzantského prostředí, kde bylo prvním předpokladem hodnocení určení faktu a „mýtu“. Hodnocení se tedy často odvíjelo od

oddělování mytologických aspektů od zdánlivě „historických faktů“. Tento redukcionismus vedl k destrukci výpovědní hodnoty díla, což souviselo s neschopností holistického vnímání díla, které samozřejmě předpokládá širší interdisciplinární pohled, zahrnující mimo jiné i sociologicko-kulturní analýzu.

Jak je známo, poutnická literatura umožňovala zdůrazňovat osobní aspekt poutníka. Pisatel nemusel a nechtěl zůstat v anonymitě jako u jiných literárních žánrů. Nabízí intimní vykreslení osoby autora.

Z hlediska Ruska byl nejznámější poutník Daniil. Daniil ve svém příběhu zdůrazňuje vlastenecký aspekt své poutě. Dřívější příběhy poutí mají navíc aspekt zdůrazňující duchovní dimenzi poutě. Dále je to pout' преподобне Efrosiny, kněžny z Polocka, která cestovala do Jeruzaléma v roce 1173 se svým bratrem Davidem a sestrou Evpraxii. Efrosina se stala svatou a její příběh by si zasluhoval větší pozornosti. Je zajímavé i to, že přes Rus směřovali i poutníci ze Skandinávie. Dále z dřívějších zajímavých poutníků můžeme uvést Ignatia Smolnjanina ze 14. století, který cestoval do Cařihradu;¹³ putování diákona Zosimy až do Palestiny z 15. století.¹⁴ Z patnáctého století je to putování Afanasia Nikitina. Zajímavé je i dílko Сказание о Железных вратах, napsané podle jeho autora po jeho pobytu v Derbentu a Shirvanu.¹⁵ Dílo z patnáctého století Хождения гостя Василия 1465-1466 гг. в Малую Азию, Египет и Палестину, je blízké Skazaniu o Železných vratach a je pravděpodobné, že bylo sepsané stejným autorem.

Co se týká poutnictví, je jasné, že devatenácté století tvoří jakési období renesance pro poutnictví. Ale samozřejmě, jak jsme viděli, existovali poutníci z dřívějšího období. Poutnická literatura z období například patnáctého, šestnáctého, sedmnáctého století není až tak obširná, jako je tomu v pozdějších staletích. Jeden z důvodů pro tento nepoměr souvisí i s tím, že badatelé z moderního období se příliš nesoustřeďovali na toto období a upřednostňovali studium devatenáctého století. Nicméně čím dál více se objevují publikace zabývající se tímto dřívějším obdobím. Mezi autory, kteří popisují dřívější poutníky, patří například И. П. Сахаров, Путешествие русских людей по Святой Земле, Т., 1, 2, Санкт Петербург, 1839. Od stejného autora, potom Сказания русского народа, Т., II, кн. 8, Санкт Петербург, 1849.

¹³ Прокофьев Н., И., Хождение Игнатия Смольянина, Археологическое вступление и текст. - В кн.: Литература Древней Руси, вып. 2, Москва, МГПУ, 1978.

¹⁴ Прокофьев Н. И., Хождение Зосимы в Царьград, Афон и Палестину, текст и археографическое вступление, - В кн.: Вопросы русской литературы, Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина, т. 435, Москва, 1971.

¹⁵ Бегунов Ю. К. Древнерусское описание Дербента и Ширвана, Гордл. М.; Л., 1965, Т. 21, с. 126-131; Кучкин, В. А., Сказание о Железных вратах, АЕ., 1965, с. 274-277.

Dále Е. И. Малето, Антология Хожений русских путешественников XI-XV Века, Direct Media 2000.¹⁶

Současný badatelský zájem o dřívější období již přináší nové informace. Například Я. Н. Щапов na základě rukopisu ze Sinaje a dalších zdrojů objevil zprávu o tom, že Novgorodci na konci 12. století přivezli knihu *Месяцеслов*, aby v Sinajském klášteře vzpomínali liturgicky své příbuzné. Je to zajímavý objev, neboť doposud nejranější svědectví o kontaktech se Sinajem byly až z 14. století.¹⁷ Dále například Маджеска Дж. Русско-византийские отношения в 1200-1453 гг.: Паломники, купцы, дипломаты, Архив русской истории, Москва, 1994, вып. 4; Корнилов С. В., Древнерусское паломничество, Калининград, 1995; Древнерусская литература: Изображение природы и человека, Отв. Ред. А.С., Демин, Москва, 1995; Путешествия в Святую землю: Записки русских паломников и путешественников XII-XX вв., сост. Б. Романов, Москва, 1995; Русские путешественники по греческому миру (XII- первая половина XIX в.), Отв., ред., О. Р. Бородин, Д. А. Яламас, Москва, 1995. Zájem badatelů o období před devatenáctým stoletím by pomohl dokreslit poněkud jednostrannou podvědomou percepci poutnictví jako fenoménu převážně devatenáctého století. Postupné publikování materiálů z dřívějšího období nám možná ukáže ucelenější pohled. V tomto ohledu se situace v bádání zlepší po znovuotevření archívu pro carskou zahraniční politiku.

Z publikovaných materiálů například pro osmnácté století zde můžeme uvést: Путешествие в Св. Землю старообрядца московского священника Иоанна Лукьянова. 1710-1711. М., 1864. Путешествие посадского человека Матвея Гавриловича Нечаева в Иерусалим (1719-1720). Варшава, 1875. Дневные записки путешествия из архипелагского, России принадлежащего острова Пароса в Сирию и к достопамятным местам, в пределах Иерусалима находящимся, с краткою историсю Алибеевых завоеваний Российского флота лейтенанта Сергея Плещеева в исходе 1772 лета. СПб., 1773. Путешествие в Иерусалим Мелетия, Саровския пустыни Иеромонаха в 1793 и 1794 годах. М., 1798; 1800.

Existuje velké množství publikovaného materiálu, které se dotýká devatenáctého století. Nicméně existuje i celá řada nepublikovaných zdrojů, které jsou důležité. Existuje několik

¹⁶ Малето, Е. И. Русские средневековые хождения в отечественной и зарубежной историографии. История и перспективы изучения, Труды Института российской истории. Вып. 5, Российская академия наук, Институт российской истории, отв. Ред. А. Н. Сахаров, Москва, 2005.

¹⁷ Щапов, Я. Н., Кяжеские Уставы и Церков в Древней Руси, 1972, Москва.

autorů, kteří se stali poměrně populárními z hlediska poutnictví. Mezi tyto patří například Norov a jeho Putování po Svaté zemi.¹⁸ Překvapivé je, že tato kniha vyšla i česky (Abrahám Norov, Putování po Svaté zemi, roku 1835). Norov sepsal i další cestopisy. Авраам Сергеевич Норов (1795-1869) se dostal do Palestiny v roce 1835. Dále А. Н. Муравьев (1806-1874), jehož dílo vyšlo v pěti vydáních a sehrálo velký vliv na ruské publikum (vycházelo v letech od 1832 do 1848). Dokonce i Puškin psal na toto dílo roku 1832 recenzi, zůstala ale nedokončená. Дмитрий Васильевич Дашков (1788-1839). Daškov zastával funkci na velvyslanectví a do Palestiny se dostal v roce 1820.

Zajímavé je rovněž dílo Путевые записки во Святый град Иерусалим и в окрестности оного Калужской губернии дворян Вешняковых и мядынского купца Новикова в 1804 и 1805 годах. Nebo dílo Из Рима в Иерусалим, od графа Николая Адлерберга, který do Palestiny cestoval v roce 1845.

Palestinu v roce 1859 navštívil člen carského domu, bratr Alexandra II., *velikij knjaz* Konstantin Nikolajevič se ženou a dítětem.¹⁹ Později v devatenáctém století se dále rozšiřuje poutnictví i členů carské rodiny, což souvisí i se vzrůstajícím zájmem státu o Palestinu jako takovou.

První publikace v Rusku, která se vyloženě věnuje poutnictví jako samostatnému žánru a disciplíně, je dílo, které napsal И. М. Борн, Краткое Руководство к российской Словесности, Санкт Петербург 1808. Dále Пономарев С. И. Иерусалим и Палестина в русской литературе, науке, живописи и переводах. СПб., 1877 (Материалы для библиографии). Приложение к XX-му тому записок императорской Академии наук; Хитрово В. Н. Палестина и Синай. ППС. Ч. 1, вып. 1. СПб., 1876 (Библиографический указатель книг и статей о Святых местах Востока).

V současnosti se ještě stále množství nepublikovaného materiálu nachází v hlavních ruských archívech, ale i v dílčích provincionálních archívech. Velký zájem o ruskou poutnickou literaturu způsobuje rozmach tohoto oboru a poměrně dobrý přístup k doposud neznámým dílům.

¹⁸ Norov, A., Putování po Svaté Zemi, Praha, 1851, nakl. Václava Řivnáče; Норов, А., С., Путешествие по святой Земль, Авраама Норова въ 1835 году, Санкт-Петербургъ, 1844, часть первая; Норов, А., С., Путешествие по святой Земль, Авраама Норова въ 1835 году, II, Санкт-Петербургъ, 1838.

¹⁹ Переписка императора Александра II с великим князем Константином Николаевичем.

Literatura

Primárni zdroje:

Акты исторические, относящиеся к России, том, 2, Санкт Петербургъ, 1842.

Альденберг Н. В., граф., *Из Рима в Иерусалим*, Санкт Петербургъ, 1853.

Annales Ecclesiae Ruthenae Михаил Гарасевич (*Michaelis Harasiewicz*), Михаил Малиновский, Львов, 1862.

Архив Юго-западной России, ч 1, том 5, Киев, 1872.

Архимандрит Филаретъ, *Исторія русской церкви*, Черниговъ, 1862.

Архимандритъ Порфирий Успенскій, *Востокъ Христіанскій. Путешестіе по Аѳону*, 9 volumes Санкт Петербургъ, 1877-1881. Reprint 2006, Москва.

Архимандрит Порфирий Успенский, *Книга Бытія Моего*, Дневники и Автобіографическія записки, Епископа Порфирія Успенскаго, том 1 ет ал., ред. П.А. Сырку, Санкт Петербург, 1894.

Arculf et all., Early Travels in Palestine, Comprising the narratives of Arculf, Willibald, Bernard Sæwulf, Sigurd, Benjamin of Tudela, Sir John Maundeville, De La Brocquière, and Maundrell, Wright Thomas, Library of Alexandria, reprint, London, 2017.

Бантиш Каменский, *Исторія Малой Россіи*, часть третія, Москва 1830.

Варсонофій, *Православный Палестинскій Сборник*, т. XV, вып. 3, Москва, 1896.

Барсуков Н., *Странствованія Василя Григоровича Барскаго по святымъ местамъ Востока с 1723 по 1747 г. Ч II, Часть 2;3;4*, 1885-1887, Санкт Петербург, 1886.

Бартенев П. И., *Архив князя воронцова*, Книга 1, Бумаги графа Михаила Ларионовича Воронцова, Москва, 1870.

Базили К.М., *Сирия и Палестина под турецкимъ правительствомъ*, Московской Государственной Университет имени М.Б. Ломоносова, Москва, 2007.

Беглери, Г. П., *Россия и Христіанскій Востокъ, Константинопольскій Патриархатъ в концѣ XIX в. Письма Г. П. к проф. И. Е. Троицкому, 1878-1898*, Л. А. Герд едитор, Олег Абышко, Санкт Петербург, 2003.

Белокуров С. А. *Арсеній Суханов*, Москва, 1894.

Беседа о святыняхъ Цареграда was published by Майков Л. Н., Сборникъ отделения русскаго языка и словесности, т. 51, но.4, Санкт Петербург, 1890.

- Ветка Палестины. Стихи русских поэтов об Иерусалиме и Палестине.* Москва, 1993.
- Біографія князя Павла III, Шихматова,* Москва, 1848.
- Быстров С. И., *Путешествие по Востоку,* Москва, 1916.
- Волконский М., князь. *Записки паломника,* Санкт Петербургъ, 1860.
- Бобров П. *Письма паломника,* Москва, 1894.
- Воропаев В. А., *Путешествие ко Гробу Господню,* <http://portal-slovo.ru>.
- Brendan Saint La Legende de Saint-Brandan, *Actes du VIII Congrès des Orientalistes*, I, Leiden 1891.
- Брянчанинов П. В., *Скитания: Нубия, Судан, Палестина, Ливан.* Москва, 1908.
- Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Gy. Moravcsik, English translation R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, 1967.
- Cyril of Jerusalem, Catechetical Orations, in: Pilip Schaff (chief edit.), *Nicene and Post-Nicene Fathers Series II*, volume 7, Grand Rapids, Michigan, 1867.
- Давыдов А., Иерусалим в 1859 году и русские поклонники in: *Современник.*, т. 78, но., 12, Санкт Петербургъ, 1859, 277-290.
- Дашков Д. В., *Русские поклонники в Иерусалиме. Отрывок на путешествия по Греция и Палестине в 1820 г., Святые места вблизи и издали. Путевые заметки русских писателей первой половины XIX века,* Москва, 1995.
- De Capta a Mehemethe II Constantinopoli*, Didot le Jeune for Charles Stuart, Paris, 1823.
- De Lamartine Alphonse, *Souvenirs, Impressions, Pensees et Paysages Pendant Un Voyage En Orient, (1832-1833), Ou Notes D'Un Voyager Par M. Alphonse De Lamartine*, Edité par Churton, London, 1835.
- Diplomata Statutaria a Patriarchis Orientalibus Confraternitatis Stauropigianaе Leopoliensis a 1586-1592 data*, no. IX, Leopoli, 1895.
- Dmytryshyn, B., ed., *Imperial Russia A Source Book, 1700-1917*, third ed. Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1990.
- Дневныя записки путешествія изя Архипелагского Россія принадлежащаго, острова Пароса, въ Сирію и къ достопамятнымъ мѣстамъ въ в предѣлахъ Иерусалима находящимся съ краткою исторією Алибеевыхъ завоеваній, Россійскаго флота Лейтенанта Сергѣя Плъщъева въ исходѣ 1772 г.* Санкт Петербургъ, 1773.
- Dolger F., *Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches*, Berlin I, 1924.
- Древнерусская литература: Изображение природы и человека,* Отв. Ред. А.С., Демин, Москва, 1995.
- Душеполезное Чтение,* Москва, 1884

Ducas, *Historia byzantina Corpus script. Hist. Byz.* Vonnae, 1834.

Елисеев, А. В., *С русскими паломниками на Святой Земле весной 1884 г., Очерки, заметки и наблюдения*, Санкт Петербургъ, 1885.

Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А. Ефрона, Санкт Петербургъ, 1890-1907.

Гоголь, Н. В., *Полное собрание сочинений и писем*, в 17 т, М., изд. Во Московской Патриархии Киев, 2009.

Graham S., *With the Russian Pilgrims to Jerusalem*, Thomas Nelson and Sons, London, New York, 1913.

Греков, Ф., *Русские паломники*, Правословное Палестинское Общество, вып. 2, Санкт Петербургъ, 1895.

Хитрово В. Н., *Палестина и Синай*, Православный Палестинский Сборник, (Библиографический указатель книг и статей о Святых местах Востока) Ч. 1, вып. 1., Санкт Петербургъ 1876.

Хитрово В.Н., *Описание путешествия монаха о. Игнатия в Царьград, на Афонскую гору, в Иерусалим, в Египет, в 1766-1777*
г., http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/ByzanzXVIII/1760-1780/Putes_ignatija/text.htm.

Жождения Арсения Селунского, Адрианова В. П., in: *Сборникъ отделения Русского Языка И Словесности Российской Академии Наук* т. 18, кн.3, 195-224, Москва, 1913.

Хождение в Святую землю московского священника Иоанна Лукьянова (1701-1703), Бычков М, Н., Ред. Л. А. Ольшевская, С. Н. Травников, Наука, Москва, 2008.

Хождение гостя Василия в Малую Азию, Египет и Палестину-1465-1466 г. Записки русских путешественников XI-XV вв. Москва, 1984.

Иерусалим в русской культуре. А. Е. Баталов, А. Лидов (editors), Москва, 1994.

Игнатій Смольнянинъ, Православный Палестинский Сборник, XII, Санкт Петербург, 1887.

Извлечение из путевых записок из Одессы в Иерусалим и обратно князя Конст. Арк. Итальянского, графа Суворова-Рымникского, Москва, 1844.

Jerome epistle 58, <http://www.newadvent.org/fathers/3001058.htm>.

Каминский В. К., *Воспоминания поклонника Св. Гроба*, Санкт Петербургъ, 1859

Капустин (Архимандрит) Антонин, *Дневник, год 1881*, Индрик, Москва, 2011.

Капустин (Архимандрит), Антонин, *Пять дней на Святой Земле*, Индрик, 2007.

Картавцев Е. Э., *Путешествие в Египет и Палестину*, Санкт Петербургъ, 1893.

Кистерев, С. Н., *Афанасий Никитин и его "Хождение" на Руси, Хождение за три моря Афанасия Никитина*, Тверь, 2003.

Книга, глаголемая Ксенос, сиречь Странник, списанный Зосимом диаконом о русском пути до Царяграда и от Царяграда до Иерусалима, Православный Палестинский Сборник, XXIV, Санкт Петербург, 1889.

Кондаков, Н.П., *Археологическое Путешествие по Сирию, и Палестинь*, Санкт Петербург, 1904.

Конов К. И., *Паломник в Святой Земле*, Москва, 1895.

Коровицкий А., *Дневник паломника*, Житомир, 1891.

Краткое описание путешествия в Палестину. Н. Щ. Москва, 1851.

Кучкин, В. А., Сказание о Железных вратах, in: *Археологический Ежегодник*, Е., Moskva, 1965, 274-277.

Латинские паломничества в Святую Землю, Сообщения Императорского Православного Палестинского Общества, Т. 12, Но. 1, Санкт Петербург, 1901.

Leandros of Chios, J. V., Falier-Papadopoulos, Ἡ περὶ Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία Λεωνάρδου τοῦ Χίου, in: *Ephemeris Hetaieias Byzantinon Spoudon*, 15, Athens, 1939, 85-95.

Летописный Сборник именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью, Полное собрание русских летописей, ред. С. Ф. Платонов, Т. 21, ч. 1., Том XIII, Санкт Петербург, 1904.

Лилеев, М. И., *К вопросу об авторе Путешествия во Св. Землю 1701-1703 г., московском священнике Иоанне Лукьянове, или старце Леонтии*, In: *Чтения в историческом обществе Нестора леотписца*, т. IX, Отд. 2, Киев, 1895, 25-41.

Малевинский, А., *Инструкция церковным старостам, изясненная указами Св. Синода, Сводом законов, распоряжениями Епархиального Начальства и церковной практикой*, Санкт Петербург, 1912.

Марковъ Е., *Путешествіе на Востокъ, Царьградъ и архипелагъ въ странъ фараоновъ*, С. Типографія М.М.Стасюлевича, В.О., Санкт Петербургъ, 1890.

Melville Jones, J., R., *The Siege of Constantinople: Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam, 1972.

Морской Сборник, Но. 12, октябрь, Санкт Петербург, 1856.

Муравьевъ, А., *Путешествіе по св. Мѣстамъ русскимъ*, Санкт Петербургъ, 1888, first part, 6 edition.

Муркос Г. А., *Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским*, Москва, 1900.

Norov, A., *Putování po Svaté Zemi*, nakl. Václava Řivnáče, Praha, 1851.

Норов, А., С., *Путешествие по святой Земль, Авраама Норова въ 1835 году*, Санкт-Петербургъ, 1844, часть первая

Норов, А., С., *Путешествие по святой Земль, Авраама Норова въ 1835 году*, II, Санкт-Петербургъ, 1838.

Обстоятельное Описание Славяно-Российскихъ рукописей хранящихся въ Москвѣ въ библиотекѣ тайново совѣтника сенатора двора его императорского величества дѣйствительнаго каммергера и кавалера графа Федора Андреевича Толстова, изд. К. Калайдовичъ, П. Строевъ, С. Селивановскаго, Москва, 1825.

Описание, Путешествія отца Игнатія въ Царьградъ, Афонскую гору, Святую Землю, и Египетъ, 1766-1776 гг., Православный Палестинский Сборникъ, Томъ XII, выпускъ третій, Санкт, Петербургъ, 1891.

Очеркъ жизни князя Платона Шихматова, Санкт Петербургъ, 1855.

Отчетъ Императорской Публичной Библиотеки, Х.М.Лопарева за 1894 годъ.

Паломники-писатели петровскаго времени in: *Чтение в императорском обществе истории и древностей Российских в Московском университете под заведованием О.М. Бодянского*, книга 3, Июль-Сентябрь, 1-26, Санкт Петербургъ, 1873.

Pasini, I., *Codices manuscripti bibliothecae regii Tuarinensis Athenaei*, Taurini, 1749.

Патерикъ Печерскій, Кіево-Печерская лавра, 1760.

Paula and Eustochium to Marcella, *About the Holy Places*, translated Aubrey Stewart, Palestine Pilgrims text society, London, 1896.

Paul of Aleppo, *The travels of Macarius: Patriarch of Antioch*, trans. F.C. Belfour, vol. 1-2, London, 1886.

Paulinus of Nola, *Life, Letters, and Poems*, Trout D., E., University of California Press, 1999.

Патриаршія или Никоновская летопись, *Полное Собрание Русских Летописей*, IX-XIII, Москва, 1962.

Пелгримация или путешественник честнаго иеромонаха Ипполита Вишенскаго, постриженца святыхъ страстотерпцевъ Бориса и Глеба катедрх архиепископии Чернеговской в святыи градъ Иерусалим, Православный Палестинский Сборникъ, вып. 61, 1914.

Первое путешествие въ Афонскіе монастыри и скиты, архимандрита, нины Епископа Порфирія Успенскаго в 1845 году, типографія В.Л. Фронцкевича, Часть I-я, Кіевъ, 1877.

Photios Patriarch, *The homilies of Photius, patriarch of Constantinople*, transl. commentary, Cyril Mango, vol. 3, Dumbarton Oaks, 1958.

Piccollomini, Aeneas Silvius (Pope Pius II), *Epistola ad Mahomatem II* ed.trans. Alber R. Vaca, Peter Lang, New York, 1990.

Pilgrimage in the Middle Ages, a Reader, Brett Edward Whalen, edit., University of Toronto Press, 2011.

Пимен (Хмелевской), архиепископ, *Всегда с Богом*, Саратов, 2000.

Пъшеходца Василия Григоровича Барскаго Плаки Албова Уроженца Кіевскаго Монаха Антіохійскаго путешествіе къ святымъ мѣстамъ въевропѣ, Азіи и Африкѣ находящимся препрѣяшо въ 1723 и оконченное въ 1747 году, имъ самимъ писанное, Санкт Петербург 1778.

Πηγας, Μ, *Στρωματεύς, Του μακαριωτάτου πάπα της μεγάλης Αλεξανδρείας κυρίου Μελετίου λόγος περί του τίς εστιν η αληθής καθολική Εκκλησία και ποία εστιν η γνησία και αληθής κεφαλή αυτης και κατά της αρχης του πάπα της Ρώμης εκφωνηθείς πρός τόν αγιώτατον Σίλβεστρον τόν προκάτοχον και γέροντα αυτου*. Legrand É., Maisonneuve, Paris, 1902.

Повесть жития и преставления святыя и блаженныя и преподобныя Еуфросинии, игуменьи монастыря святого Спаса и пречистыя Его Матере, иже в Полотысьце граде. Благослови, Отче! Уладзімір Арлоў, Еўфрасіння Полацкая, Мастацкая літаратура, Мінск, 1992.

Полное Собрание законов Российской Империи, ser. I, vol. 19, 1774, no. 14231, 1st. Ser. 45 vols. Санкт Петербургъ, 1830, 2nd series 55 vols. Санкт Петербургъ, 1830-34, 3rd ser. 28 vols. Санкт Петербургъ 1911.

Пономарев С. И., *Иерусалим и Палестина в русской литературе, науке, живописи и переводах. (Материалы для библиографии)*. Приложение к XX-му тому записок императорской Академии наук, Санкт Петербургъ, 1877.

Попов, А. П., *Младший Григорович, Новооткрытый паломник по св. Местам XVIII века*, Кронштадт, 1911.

Прокофьев Н. И., *Хождение Зосимы в Царьград, Афон и Палестину, текст и археографическое вступление*, in: *Вопросы русской литературы, Ученые записки МГПИ им. В. И. Ленина*, т. 435, Москва, 1971.

Прокофьев Н. И., *Хожение Игнатия Смольнянина, Археологическое вступление и текст*, Литература Древней Руси, вып. 2, Москва, 1978.

Путеводитель по Константинополю, изд. Иеромонаха Антонія, Одесса, 1884

Путеводитель по св. Горѣ Афонской, 2 вып., Санкт Петербургъ, 1875.

Путевые записки в св. град Иерусалим и окрестности онаго, Калужской губернии дворян (братьев Ивана и Василия) Вешняковых и мядынского купца Мих. Новикова в 1804—1805 годах. Москва, 1813.

Путешествие в Св. Землю старообрядца московского священника Иоанна Лукьянова. 1710-1711, Москва, 1864.

Путешествие во Иерусалим Саровския Общежительныя Пустыни Иеромонага Мелетия, в 1793 и 1794 году, Москва, 1798.

Путешествіе іеромонаха Аникиты (въ міръ князя С. А. Ш- Шихматова) по святым мѣстам Востока въ 1834-1836 годахъ with introduction by priest Василій Жмакинъ in: *Христіанское Чтеніе*, Санкт-Петербургъ, 1891.

Путешествіе Игумена Даниіла въ XII вѣкѣ, Часть Первая, Санкт Петербургъ, 1844.

Путешествіе к Святым мѣстам находящимся в Европе, Азии и Африке, совершенное в 1820 и 1821 годах села Павлова жителем Кириллом Бронниковым, Москва, 1824.

Путешествіе московскаго купца Трифона Коробейникова с товарищами во Иерусалим, Египет и к Синайской Горѣ, Тип. П. Кузнецова, Москва, 1826.

Путешествіе по Египту, и въ монастыри Святаго Антонія Великаго, и Преподобнаго Павла Фивейскаго, въ 1850 году, Архимандрита Порфирія Успенскаго, Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ, Санкт Петербург, 1856.

Путешествіе посадскаго человека Матвея Гавриловича Нечаева в Иерусалим (1719-1720), Варшава, 1875.

Путешествія в Святую землю: Записки русских паломников и путешественников XII-XX вв., сост. Б. Романов, Москва, 1995.

Quaestio Rossica, no. 3, Уралский Университет, Екатеринбург, 2014.

Рассказ Никиты, клирика царскаго. Послание к Императору Константину VII Порфирородному, о святом огне, написанное в 947 году, Православный Палестинский Сборник, том. 13, А., Пападопуло Керамевс, Санкт Петербургъ, 1894.

Рассказ святогорца схимонаха Селевкия о своей жизни и о странствованіи по св. мѣстам русским, палестинским и афонским, Санкт Петербургъ, 1860.

Россия в Святой Земле. Документы и материалы Под. Ред. Н. Н. Лисового, Т. 1., Москва, 2000.

Румановская Е. Л., *Два путешествія в Иерусалим в 1830-1831 и 1861 годах*, Москва, Индрик, 2006.

Русско-Турецкая Война: Русский и Болгарский взгляд, 1877-1878, Р, Михнева, Р. Г. Гагкуев, editors, Москва, 2017.

Русские поклонники в Иерусалиме. Отрывок из путешествія по Греции и Палестине в 1820 году, Северные цветы на 1826 год, Д. В. Дашков, указ. С. И. Пономаревым, Санкт Петербургъ, 1826.

Русские путешественники по греческому миру (XII- первая половина XIX в.), Отв., ред., О. Р. Бородин, Д. А. Яламас, Москва, 1995.

Русскій скитъ св. Пророка Іліи на Афонѣ, Одесса, 1883.

Сахаров И.П., *Сказанія русскаго народа*, том. II, Санкт Петербургъ, 1841, (reprint 2013)

Сахаровъ, *Путешествія русских людей*, II, Санкт Петербургъ, 1837.

Saydnaya - <http://antiochpatriarchate.org/en/page/our-lady-of-saydnaya-patriarchal-monastery/146/>; <http://www.custodia.org/default.asp?id=427>

Синягин В., *Путешествие Е. И. В. Государя Великого Князя Николая Николаевича старшего по Турции, Сирии, Палестине и Египту в 1872 г.*, Санкт Петербург, 1873.

Сирия, Ливан и Палестина в описаниях российских путешественников, консульских и военных обзорах первой половины XIX века., Смилянская И., М., М. Р. Рыженков, editors, Москва, 1991.

Скалона Д. А., *Путешествие по Востоку и Святой Земле в свитъ великаго князя Николая Николаевича въ 1872 году*, Д. А. Скалона, Печатано въ экспедиции заготовелнiя государственных бумагъ. Санкт Петербург, 1881.

Сказание о святых местах и о Константинограде Сперанский М. Н., Из старинной Новгородской литературы XVI века, Памятники древнерусской литературы XIV века, вып. 4. Ленинград, 1934.

Сказание о странствии и путешествии по России, Молдавии, Турции, и Святой Земле, в двух томах, Инок Парфений Агеев, Москва 2008.

Слово о нѣкоемъ старцѣ купившемъ десять хлѣбъ и десять ксестій вина и десять литрѣ мяса, зѣло полезно, in: *Сборникъ отделения Русского Языка И Словесности Российской Академии Наук*, т. LI, в. 2, 11-12, Санкт Петербург 1890.

Собрание древних грамот и актов городов Вильна, Ковна, Троков, православных монастырей, церквей и по разным предметам, Вильно, 1843.

Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского, по делам Православной Церкви на Востоке, Санкт Петербург, 1886.

Софоний архіепископ туркенстанский, *Из дневника по службѣ на востокъ*, Санкт Петербург, 1874.

Соловьев М. П., По Святой Земле, in: *Русский Вестник*, №, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 12, Москва, 1895.

Соловьевъ, *Историческое описаніе Софійскаго собора*, Санкт Петербургъ, 1858.

Старый Иерусалим и его окрестности. Из записок инока паломника архимандрита Леонида, Москва, 1873.

Суворин А. А., *Палестина*, Санкт Петербургъ, 1898.

Старчевский А., *Historiae Ruthenicae Scriptores exteri saeculi XVI*, Т. II. No. XX, Санкт Петербургъ, 1842.

Шереметев С. Д., *Путешествие на Восток князя П. А. Вяземского*, Санкт Петербургъ, 1883.

Ширяев Григорий И. (Слепец), *Вечерние рассказы странника на родине о том, каким путем и как добраться до св. града Иерусалима*, Санкт Петербургъ, 1859.

The Russian Primary Chronicle, Laurentian text, trans. Samuel Hazzard Cross, Olgerd P.Sherbowitz-wetzor, the mediavel academy of America, Massachusetts, Cambridge.

Tobler-Molinier, *Itinera Hierosolym*, I, Genevae, 1879.

Tobler T., *Itinera et descriptions Terrae Sanctae*, Genevae, 1877

Троицкая летопись, реконструкция текста, Присёлков М. Д., , Ленинград, 1950.

Trout D., E., *Paulinus of Nola, Life, Letters, and Poems*, University of California Press, 1999.

Уманец А., *Путешествие на Синай, с приобщением отрывков о Египте и Св. Земле*. Ч. 1, 2, Санкт Петербургъ, 1850.

Житие и хождение в Иерусалим и Египет казанца Василия Яковлевича Гагары, Санкт Петербург, 1891.

Житъе и хоженъе Даниила. Русьскыя земли игумена, 1106-1107 г., Православный Палестинский Сборник. Вып. III, и IX, Санкт Петербургъ, 1885.

Записки об Иерусалиме 1835-1836, иеромонаха Аникиты кн. С. А. Ширинского-Шихматова, Санкт Петербургъ, 1838.

References to material in Russian archives

Архив Внешней политики российской империи АВП РИ

История жизни младшего Григоровича Архив Внешней политики российской империи Фонд 152.

Ф.РИППО (Р. Императорское Православное Палестинское Общество). Оп. 873/13, д. 436, л. 3.

Ф. РИППО. Оп. 873/ 1, д- 599, л.1, also Л. 145-145 об. Ibid.

Архив Министерства Иностранний дел,

Связка 30 Б. Дѣло но.21. Донесеніе Гавріеила метрополита назаретскаго послано съ грекомъ Саввою Дмитріевымъ и товарищами, и получено въ Москвѣ 29 апрѣля 1652 г.

Архив Русской Духовной Миссии

АРДМ, Но 4, Указы о назначении состава Мисии.

АРДМ, дело но 1013- Переписка с русским консулом в Дамаске по вопросу о различных пожертвованиях Антиохийской Церкви.

АРДМ, дело но 1204- Дело о пожертвованиях Антиохийской Церкви.

АРДМ, дело но 1205- Дело о посылке митрополиту Тиро-Сидонскому Герасиму архиерейского облачения и митры.

АРДМ, дело но 1695- Переписка по делу миссийского дома в Дамаске.

АРДМ, дело по 1215- О хирургических инструментах.

АРДМ, дело по 1204. Дело о пожертвованиях Антиохийской Церкви.

АРДМ, дело по 1205. Дело о посылке митрополиту Тиро-Сидонскому Герасиму архиерейского облачения и митры.

АРДМ, дело по 1015. Переписка по делу воссоединения униатов.

АРДМ, дело по 1035. Копия англиканского послания с подписами.

АРДМ, дело по 887. Переписка о путешествии епископа Кирилла караваном в Назарет.

АРДМ, дело по 1505. Инструкции в случаях бракосочетаний.

АРДМ, дело по 1217, Отношение из Азиатского департамента Министерства Иностранных Дел от 29 января 1860 г., за по 426.

АРДМ, дело по 1215. О хирургических инструментах

АРДМ, дело по 1106. Прошения паломников о помощи

О разных попстригах, 1015. Переписка по делу воссоединения униатов

АРДМ, дело по по 261-263, О разных попстригах

АРДМ, дело по 1505. Инструкции в случаях бракосочетаний

АРДМ, дело по 963, Указ Св. Синода, Но. 224, от 5 августа 1874

АРДМ, дело по 1195, Письмо из Константинопольского посольства.

Архив Св. Синода по канцелярии обер-прокурора Св. Синода
за 1857 г. Но. 373.

Российский государственный архив древних актов РГАДА

Арсений Сухановъ, Статейный списокъ Арсенія Суханова въ связкѣ греческихъ дѣлъ
27, дѣло Но. 8.

История жизни младшего Григоровича, 13 т. Ф. 147.

РГАДА Ф. 52. Оп. 1.1632 г. Но 14. Л. 20; Фонд Сношения России с Грецией, (фонд 52, оп. 2, но. 11). РГАДА, Ф.52. Оп.1.Кн.1.Л. 142-143 об. ;РГАДА. Ф. 52. Оп.1.1662 г. Д.16.Л.37,41;РГАДА, Ф. 52, Оп. 1, 1701, г. Д.1.Л.13-14; РГАДА. Ф. 52. Оп.1.1662 г. Д.16.Л.37,41; РГАДА, Ф. 52. Оп. 1. 1620 г. Но. 2. Л.7; РГАДА. Ф. 52. Оп. 1. 1620 г. Но. 2. Л.1, 8; РГАДА. Ф. 52. Оп. 1. 1620 г. Но. 2. Л.1, 8; РГАДА Ф. 52. Оп. 1.1632 г. Но 14. Л. 2

РГАДА. Ф. 89, Сношения России с Турцией, 1632, г. Но. 3. Л., 244, РГАДА, Ф. 89. Кн. 4. Л. 136. Об;РГАДА. Ф.89. 1624 г. Но. 2. Л.195;;РГАДА. Ф. 89. 1627 г. Но. 1. Л. 427-429.;РГАДА, Ф. 89. 1628 г. Но. 3. Л. 127/128.; РГАДА. Ф. 89, 1628 г. Но. 3. Л. 178.;РГАДА Ф. 89. 1630 г. Но. 1. Л. 111.;РГАДА. Ф. 89. 1630 г. Но. 1. Л. 109-110.;РГАДА, Г. 89, 1632 г. Но. 6. Л. 328-330.;РГАДА, Ф. 89, 1630 г. Но. 2. Л. 222-223.

Российский государственный исторический архив РГИА

РГИА 797, оп.14, d. 34469, 1844; РГИА 797 оп. 15, d. 36311, 1845-1847

РГИА 797, оп. 15, д. 36311, 1845-1847, РГИА 797, оп. 16, 38160, 1846-1847

Рукописи Московской Духовной Академии

Ркп. Моск. Дух. Акад. XV в. Но. 198: "О желаніи шествія въ Царь градъ блаженныя Ольги, л. 105 об.-106.

Русская Государственная Библиотека

Житъе и хоженъе Данила. Русьскыя земли игумена, 1106-1107 г.,
РГБ, Рум., но 335, XV-XVI vv.

Русская Народная Библиотека

РНБ. ОР. Ф. 790, Д. 13-23, письма Г. П. Беглери к И. Е. Троицкому, 1878-1898 гг;
РГИА. Ф. 2182, отзывы К. П. Победоносцева на письма Г. П. Беглери. РНБ. F IV., 225.
Л. 481 об.

Житъе и хоженъе Данила. Русьскыя земли игумена, 1106-1107 г., РНБ, Q. XVII, 88,
1495, г. Л. 1-48;

Sekundárni zdroje

Angold, M., *The Fall of Constantinople to the Ottomans*, Routledge, 2012.

Архимандрит Киприан. О., *Антонии Капустин, архимандрит и начальник Русской Духовной Миссии в Иерусалиме (1817-1894 гг.)*, Белград, 1934.

Архиепископ Саратовский и Вольский Пимен (Хмелевской), *Дневники Русская Духовная Миссия в Иерусалиме 1955-1957*, Издательство Саратовской епархии, Саратов, 2008.

Арранц М., свящ., А. А. Дмитриевский: из рукописного наследия, In: *Архивы русских византистов в Санкт-Петербурге*, Под. Ред. И. П. Медведева, Санкт Петербургъ, 1995, 58-80.

Bain N. R., *Slavonic Europe, A political history of Poland and Russia from 1447 to 1796*, Cambridge, 1908.

Валдъденберг В. Е., *Древнерусские учения о пределах царской власти*, Europe printing, California University press, 1966.

Бантыш Каменский Дмитрий, Николаевич, *Исторія Малой Россіи*, часть третія, Москва, 1830.

Barron, T. A., *The Lost Years of Merlin*. New York, Ace books, 1999.

Базили К.М., *Сирия и Палестина под турецким правительством*, Московской Государственный Университет имени М.Б. Ломоносова, 2007.

Бегунов Ю. К., Древнерусское описание Дербента и Ширвана, in: *Труды Отдела Древнерусской Литературы*, Т. 21, Ленинград, 1965, 254-278.

Бенешевич В. Н., *Памятники Синая археологические и палеографические*, Вып. 1. Ленинград, 1925.

Безобразов, П. В., О сношениях России с Палестиной в XIX веке, *Сообщения Императорского Православного Палестинского Общества*, т. XXII, вып. II, Санкт Петербург, 1911.

Вилинбахов Г. В., Легенда о "знамени Константину" в символике русских знамен XVII-XVIII веков in: *Труды Государственного Эрмитажа*, , том. 23, Ленинград, 1983.

Vošek Pavel, *Stát a Církev v Rusku na přelomu 15. A 16. Stol*, Masarykova Univerzita, Brno 1995.

Воронин Н.Н., *Сказание о победе над болгарами 1164 г. И праздник Спаса*, in *Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран*, Москва, 1963.

Борн, И. М., *Краткое Руководство к российской Словесности*, Санкт Петербург 1808.

Вознесенская Н. А., Московская Славяно-Греко-Латинская Академия в Первой Трети XVIII в., in: *Россия и Христианский Восток, выпуск II-III*, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 518-524.

Brazinski Paul, "Earl Christian Anti pilgrimage Literature: The Case of Gregory of Nyssa,s Letter 2, in: Hortulus, <https://hortulus-journal.com/journal/volume-12-number-1-2015/brazinski/>.

Broshi, M., The Population of Western Palestine in the Roman Byzantine Period, in: *Bulletin of the American Schools of Oriental Research BASOR*, 236, George Washington University Washington, 1979, 1-10.

Burke J., C., The Founding of the American University in Cairo, pgs. 1-11, in: *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings, Modern Historical Missions in the Middle East*, M. Tamcke, M., Marten (eds), Lit, pgs. 1-11, Berlin 2006.

Burton Macdonald, *Pilgrimage in Early Christian Jordan: a Literary and Archaeological Guide*, Oxbow books, 2011.

Bushkovitch, P., *Religion and Society in Russia, The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Oxford University, press, New York, 1992.

Campos M., U., *Ottoman Brothers, Muslims, Christians and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*, Stanford University press, Stanford 2011.

Čiževskij, Dmitrij, *History of Russian Literature, From the eleventh century to the end of Baroque*, Mouton and Co, The Hague, 1971.

Clausen, David Christian, *The Upper Room and Tomb of David, The History, Art and Archaeology, of the Cenacle on Mt. Zion*, McFarland Publishers, 2016.

Çolak Hasan, *Relation between the Ottoman central administration and the Greek Orthodox Patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th- 18th centuries*, University of Birmingham, 2012. <http://etheses.bham.ac.uk/3968/1Colak13PhD.pdf>.

Conybeare, F.C., Antiochus Strategos, The Capture of Jerusalem by the Persians, in 614 AD in: *English Historical Review*, 25, London, 1910, 502-517.

Ченцова, В. Г., Халкидонский Митрополит Даниил (Дионисий Налцабасмат?) и его переписка царем Алексеем Михайловичем (40-50-е гг. VII в.) in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас. Индрик, Москва, 2004, 326-362.

Дьяконов М., *Власть московских государей, Очерки из истории политических идей Древней Руси до конца XVII века*, Санкт Петербург, 1899.

Дьков Н. Н., Иванов С. М., Султанов Т. И., *Россия запад и мусульманский восток в колониальную эпоху*, Санкт Петербург, 1996.

Дмитриевский, А. А., *Архиепископ Елассонский Арсений и мемуары его из русской истории*, Киев, 1899.

Дмитриевский, А., А., К мироточивому гробу Мирликийского святителя Николая в Бари, Православное русское паломничество на Запад, к мироточивому гробу Мирликийского святителя Николая в Бари, in: *Труды Киевской Духовной академии*, Киев, 1897, no. 1, 99-132, no. 2, 211-237;

Дмитриевский, А. А., *Деятели Русской Палестины*, составитель, Н.Н. Лисовой, Издательство Олега Абышко, Москва, 2010.

Дмитриевский, А.А., *Памяти Б. П. Мансурова, Сообщения ИППО*, Т. XXI, Вып.3, Санкт Петербург, 1910.

Дмитриевский А., А., А. И. Пападопуло-Керамевс и его сотрудничество в научных изданиях Палестинского Общества, in: *А. А. Дмитриевский, Деятели Русской Палестины*, Составатель, Н. Н. Лисовой, Издательство Олега Абышко, Москва, 2010, 276-328

Дмитриевский, А., А., Современное русское паломничество в св. Землю, in: *Труды Киевской Духовной академии*, Санкт Петербург, 1903, Т. II, 274-319.

Дмитриевский, А. А., Юшманов В., Святая Русь и Италия у мироточивой гробницы Святителя Николая Мирликийского, Бар-граде, Санкт Петербург 1915 in: *Деятели Русской Палестины*, А. А. Дмитриевский, Составитель и автор предисловия, Н. Н. Лисовой, Издательство Олега Абышко, Издательство Олега Абышко, , Москва, 2010, 169-224.

Дмитриевский, А.А., *Императорское Православное Палестинское Общество и его деятельность за истекающую четверть века 1882-1907*, репр. Императорское Православное Палестинское Общество, Санкт-Петербург, Издательство Олега Абышко, Москва, 2008.

Дмитриевский А. А., *Типы современных русских паломников в Святую Землю* Санкт Петербург, 1912.

Дорошевич В. М., *В земле Обетованной (Палестина)*, Москва, 1900.

Dundes, A., „Binary Opposition in Myth: The Propp/Levi-Strauss Debate in Retrospect“, In: *Western Folklore* 56 (Winter, 1997), 39-50.

Eliade, M., *The Myth of the Eternal Return: Cosmos and History*, Princeton: Princeton UP, 1971.

Eliade, M., *Myth and Reality* Trans. Willard R. Trask, Harper and Row, New York, 1963.

Elsner Jas, Ian Rutherford, *Pilgrimage in Graeco-Roman and Early Christian Antiquity: Seeing the Gods*, Oxford, 2007.

Ениосова Н., В., Пушкина Т., А., Находка византийского происхождения из раннегородского центра Гнездово в свете контактов между Русью и Константинополем в X в. In: *Сугдейский Сборник*, вып. 5., 2012, 34-85.

Ezzati A, *The Spread of Islam*, Islamic College for Advanced Studies press, 2002.

Fawaz Leil Tarazi Tarazi, *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press, 1994.

Феннелл Николай, Павел Троицкий, Михаил Талалай, *Ильинский скит на Афоне*, Индрик, Москва, 2011.

Флоря, Б. Н., Фома Кантакузин и его роль в развитии Русско-османских Отношений в 20-30-х гг. XVII в., in: *Россия и Христианский Восток*, вып. II-III, Индрик, Москва, 2004, 248-288.

Фонкич Б.Л., О современных методах исследования греческих и русских документов XVII века. editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас In: *Россия и христианский восток*, вып. 10, Индрик, Москва, 2009, 174-245.

Фонкич Б.Л., Греко-Славянские Школы в Москве в XVII веке, Языки славянских культур, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас in: *Россия и Христианский Восток*, вып. 7., Москва, 2009, 235-265.

Фонкич, Б.Л., Кипрский священник в ярославле и москве, Из истории Кипрско-Русских отношений в первой четверти XVII в., in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 238-247.

Фонкич, Б.Л., Попытка создания греческой типографии в москве в конце XVII в., in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 465-471

Frary L. J., *Russia and the Making of Modern Greek identity, 1821-1844*, Oxford, 2015

Gastgeber C., Aspects of Variations in Byzantine Greek documents, of the Patriarchal chancellory of Constantinople (14th. Century), in: *Open Linguistics*, London, 2017, 342-358.

Gastgeber C., Mitsiou E., Preiser-Kappeler, Zervan, V., *The Patriarchate of Constantinople in Context and Comparison*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2017.

Geanakoplos, Deno J., 'The Post Byzantine Athonite Monk Maximos the Greek: Reformer of Orthodoxy in Sixteenth century Muscovy in: *Greek Orthodox Theological Review* 33, 1988, 445-468.

Geanakoplos Z., *Church and State in the Byzantine Empire*, in: *Church History*, 34, Massachusets, 1965.

Geraci, R. P., Khodarkovsky M., *Of Religion and Empire*, Cornell University press, Cornell, 2001.

Gerd L., *Russian Policy in the Orthodox East, The Patriarchate of Constantinople (1878-1914)*, De Gruyter, 2014.

Гоголь, Н. В., *Полное собрание сочинений и писем, в 17 т*, М., , изд. Во Московской Патриархии Киев 2009.

Гоцкалюк Д., *Пространная история Иерусалимской церкви, Период III. XX Часть 3 (1757-1910)*. Перевод с греч. Книги Хрисостома I, История Иерусалимской церкви, // [http:// www.pravoslavie.ru/ cgi-bin/sykon/ client/ display.pl](http://www.pravoslavie.ru/cgi-bin/sykon/client/display.pl).

Гончаров М.А., *Духовное Ведомство и его место в системе управления духовно-учебными заведениями в середине-конце XIX в.* in: *Вестник Православный свято-Тихоновский Гуманитарный Университет*, (ПСТГУ) IV, вып. 4, (27) Москва, 2012, 113-124.

Gordon, L., *Cossack Rebellions*, New York University press, 1983.

Hartmann, W., Pennington K., *The History of Byzantine and Eastern Canon Law, to 1500*, The Catholic University of America press, Washington D.C., 2012.

Hering, G. *Ökumenisches Patriarchat und eurapäische Politik (1620-1638)*, Wiesbaden, 1968.

Hirschfeld Y., *Some Findings on Prussian and Ottoman policies in Palestine during the 1840s Based on the writings of Dr. Gustav E. Schultz the First Prussian Vice-Consul to Jerusalem 1842-1851*, In: *Palestine in the Late Ottoman Period*, Kushner D., pgs. 263-280, Brill 1986.

Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record, 1535-1914*, New York, 1956.

Hurvitz Vered Shalev, *Holy Sites Encircled, The Early Byzantine Concentric Churches of Jerusalem*, Oxford University press, 2015.

Черепнин Л., В., *К вопросу о русских источниках по истории Флорентийской унии*, Средние века, т. 25, Москва, 1964.

Хитрово В.Н., История Русской Духовной Миссии в Иерусалиме, 83-202, in: В. Н., *Хитрово, Собрание Сочинений и Писем*, том 2, Составление, Н. Н. Лисового, Издательство Олега Абышко, Москва, 2011.

Ingle Harold N., *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain 1836-1844*, University of California Press 1976.

Яламас, Д.А., Иерусалимский патриарх Досифей и Россия, 1700-1706 гг. По материалам Российского государственного архива древних актов., часть 2, (1701), in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 472-492.

James, Liz, (ed), *Constantine of Rhodes, on Constantinople, and the Church of the Holy Apostles*, Routledge, London.

Jorga N., *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1971.

Kane E., M., Pilgrims, Piety and Politics, The Founding of the First Russian Ecclesiastical Mission in Jerusalem, in: *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings, Modern Historical missions in the Middle East*, М. Тамcke, М., Marten (eds), LIT Verlag, Berlin, 2006, 177-199.

Каптерев, Н. Ф., *Сношения Иерусалимских патриархов с Русским правительством с половины XVI до середины XIX столетия*, Православный Палестинский Сборник, XLIII, Санкт Петербург, 1895.

Каптерев, Н. Ф., *Сношения России съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ*, часть 2, Санкт Петербургъ, 1860.

Каптерев Н. Ф., *Сношения Иерусалимского Патриарха, Досифея, с русским правительством, (1669-1707 гг.)*, А. И. Снегиревой, Москва, 1891.

Каптерев, Н. Ф., *Характер Отношений России к православному востоку в XVI и XVII столетиях*, Сергиев Посад, 1914.

Каптерев Н., *Собрание Сочинений*, 1., Москва, 2008.

Каптерев, Н. Ф., Русская благотворительность Синайской обители в XVI, XVII, и XVIII столетиях, in: *Чтение в обществе любителей духовного просвещения*, Октябрь-ноябрь, Москва, 1881.

Кашеев, А.А., Записки о пребывании великого князя Константина Николаевича на Святой земле: Материалы из архива Архимандрита Леонида (Кавелина), in: *Обсерватория культуры*, т.1. но.1, 2016, 112-121.

Карамзин Н. М., *История государства Российского*, Санкт Петербург, типография Эдуарда Праця, 1842, изд. Пятое, т. II. репринт, Русский язык, 1989,

Каргер М. А., *Древний Киев*, Том. 1., М., Ленинград, 1958.

Καρυφύλλης, Ιωάννης Χρυσόστομος, αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος (Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου), Βιβλιοθήκη εκκλησιαστικού Φάρος, Αλεξανδρεία, 1918.

Kiminas Demetrius, *The Ecumenical Patriarchate*, The Borgo Press, London, 2009.

Киприан, Архимандрит, *О. Антонин Капустин, архимандрит и начальник Русской Духовной Миссии в Иерусалиме (1817-1894)*, Београд, 1934.

Киприан (Керн), архимандрит, *Памяти архимандрита Антонина (Капустина)*, Париж, 1955.

Кириллина, С.А., Хождение иеромонаха Леонтия в Египет и Палестину в 1763-1766 гг.: Ислам и его носители в "истории младшего григоровича" in: *Исторический Вестник*, том двадцатый, июнь, Москва, 2017, 190-218.

Кистерев С. Н., Источники о пребывании Рязанского епископа Ионы в Константинополе, in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, Индрик, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Москва, 2004, 41-69.

Кобищанов Ю. М., *Встреча Христианских цивилизаций в святых местах Палестины и Египта (Глазами Русских Паломников XV-XVIII веков)*, Институт Африки РАН, Санкт Петербург, 2004.

Ковалевский Е.П., *Русские научные интересы в Палестине и прилежащих областях, Россия в святой земле. Документы и материалы*. Т. 1. Москва, 2000.

Кочеляева Н. А., *Просквинитарий Арсения Суханова в контексте строителной деятельности Арсения Суханова*, Никоновский Сборник, Москва, 2004.

Кондаков, Н.П., *Археологическое Путешествие по Сирии, и Палестинь*, Санкт Петербург, 1904.

Кондаков, Н. П., *Памятники христианского искусства на Афоне*, Санкт Петербург, 1902.

Корнилов С. В., *Древнерусское паломничество*, Калининград, 1995.

Крачковский И. Ю., Благодатный огонь по рассказу ал-Бируни и других мусульманских писателей X-XIII вв., in: *Христианский Восток*, Т. 3, Вып. 3, Пг, 1915.

Крижанівський О. П., *Плохий С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні*, Кн.3. Київ, 1994.

Leil Tarazi Tarazi Fawaz, 1994, *An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860*, University of California Press.

Le Strange Guy, *Palestine Under the Muslims*, Cosimo classics, New York, 2010, (first published 1890).

Левшун, Л. В., *Очерки истории восточнославянской средневековой книжности: эволюция творческих методов*, Европейский Гуманитарный университет, Минск, 2000.

- Leest Van der C., *Conversion and Conflict in Palestine, The Missions of the Church Missionary Society and the Protestant Bishop Samuel Gobat*, Leiden, 2008.
- Lidov A., The Catapetasma of Hagia Sophia and the Phenomenon of Byzantine installations, in: *Convivium* 1, 2, Leiden, 2014, 40-57.
- Лихачев Д. С., "Софийский временник" и новгородской политической переворот 1136 г., in: *Исторические записки*, но. 25, Москва, 1948, 240-265.
- Литвина, А. Ф., Успенский Ф. Б., *Из истории русской культуры, том. II, кн. 1., Киевская и Московская Русь, языки славянской культуры*, Москва, 2002.
- Loukaris, Diomedes Kyriakos, *Geschichte der Orientalischen Kirchen von 1453-1898*, pgs. 97-103. Leipzig, 1902.
- Livanios D., *The Macedonian Question, Britain and the Souther Balkans, 1939-1949*, Oxford, 2009.
- Mackley J. S., *The Legend of Saint Brendan, A Comparitive Study of the Latin and Anglo-Norman Versions*, Brill, 2008.
- Majeska George P., *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries, Dumbarton Oaks*, Washington, 1984.
- Макарий, Метрополит, *Исторія Русской Церкви*, XI, 1883, Москва.
- Мальцев Прот., *Православные церкви и русские учреждения за границей*, Санкт Петербург, 1906.
- Малето Е. И., Русские средневековые хождения в отечественной и зарубежной историографии. История и перспективы изучения, in: *Труды Института российской истории*. Вып. 5/Российская академия наук, Институт российской истории; отв. Ред. А. Н. Сахаров, Москва, 2005, 38-63.
- Мансуров Б.П., *Православные поклонники в Палестине*. Санкт Петербург, 1858.
- Мансуров Б.П., *Басилика императора Константина во Св. Граде Иерусалиме* Москва, 1885.
- Мансуров Б.П., *Русские раскопки в Св. Граде Иерусалиме пред судом Русского Археологического Общества*, Рьга, 1887.
- Мансуров Б.П., *Die Kirche des Heiligen Grabes zu Ierusalem in ihren ältesten Gestalt*, Heidelberg, 1888.
- Maraval, P., The Earliest Phase of Christian Pilgrimage in the Near East (before the Seventh Century), *Dumbarton Oaks Papers* 56, Dumbarton Oaks 2003. 63-74.
- Мартынова М. В., Бармы царя Алексея Михайловича, in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Москва, 2004, Индрик, Москва, 2004, 363-376.
- Medlin W., K., Patrinelis, C. G., *Renaissance Influences, and Religious Reforms in Russia*, Geneve, 1971.

Медведев, Н. П., Переписка греческих иерархов с русским правительством и патриархией в конце XVII в., по данным рукописи Кесария Дапонте, in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 493-517.

Meinardus O., The Ceremony of the Holy Fire in the Middle Ages and to-day, *Bulletin de la Société de Archeologie Copte*, 16, Cairo, 1961-2, 242-253.

Meinardus O. F.A., *Christians in Egypt, Orthodox, Catholic and Protestant Communities Past and Present*, The American University in Cairo, press, Cairo, 2006.

Meyendorff J., *Byzantium and the Rise of Russia*, St. Vladimirs Seminary press, Crestwood New York, 1981.

Моршакова, Е.А., Коллекция произведений афонской резьбы по дереву в Московском кремле, in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, Индрик, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Москва, 2004, 222-229

Muller Alexander V., ed. and trans. *Spiritual Regulation of Peter the Great*, Seattle, University of Washington Press, 1972.

Муравьев А. Н., *Сношения России с Востоком по делам церковным*, Санкт Петербург, часть 1 1858.

Муравьев А.Н., *Сношения Россіи съ Востокомъ по дѣламъ церковнымъ*, часть 2, Санкт Петербург, 1860.

Муравьев, Н. Н., *Атлас к путешествію в Туркменію и Хиву гвардейскаго Генеральнаго Штаба капитана Николая Муравьева-Карскаго. С пятью портретами, шестью, видами и картинами, двумя планами, двумя таблицами, двумя складными картами и запискою русских пленных. Москва в типографии Августа Семена, Москва, 1822.*

Настасе Д., Заметки об имперской идее на Руси до 1453 г. in: *Рим, Константинополь, Москва, Сравнительно-историческое исследование центров идеологии и культуры*, Москва, 1997, 458-499.

Necipoglu Nevra, *Byzantium between the Ottomans and the Latins*, Cambridge, 2009.

Никодим, епископ, *Описание Московскаго Богоявленскаго монастыря*, Москва, 1877.

Николаевский, П.Θ., Къ исторіи сношеній Россіи съ востокомъ въ половинѣ XVII столѣтія in: *Христианское Чтеніе*, часть 1, Санкт Петербургъ, 1882, 245-267.

Nykl Hanuš, *Náboženství v Ruské kultuře*, Pavel Mervart, Praha 2013.

Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, Praeger publishers, 1971, New York.

Огицкий, Д. П., Великий князь Войшелк, Страница из истории Православия в Литве, *Богословские Труды*, сборник двадцать четвертый, Московская Патриархия, Москва, 1983.

Опарина Т. А., Исправление веры Греков в Русской церкви первой половины XVII, in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик Москва, 2004, 186-202.

Панченко К.,А., Россия и Антиохийский Патриархат: Начало диалога (середина XVI – первая половина XVII в.), in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас. Индрик, Москва, 2004, 203-221.

Papadopoulos Kerameus, *Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ κατὰ τὸ ἔτος 1885*. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1886.

Papadopoulos Kerameus, *Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη, ἥτοι γενικὸς κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ἀνά τὴν Ανατολὴν Βιβλιοθήκαις εὐρισκομένων ἐλληνικῶν χειρογράφων*, τ.ά 1884 Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1884.

Papadopoulos Kerameus Papadopoulos Kerameus, Προσθήκαι εἰς τὰ σωζόμενα τῶν ἀρχαίων μετρολόγων ἐξ ἀρμενικῶν κειμένων, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1886.

Papadopoulos Kerameus, Reimisches Museum, Neue Briefe von Julianus Apostata, in: *Rheinisches Museum fur Philologie* Neue Folge, 47, n. 15-27, 1887,15-27.

Papadopoulos Kerameus, Le hiéron de Zeus-Urius et le monastère de St.-Jean Baptiste Phoberos, *Труды VI Археологического Съезда в Одессе*, Т. II, Одесса, 1886, 141-162.

Papadopoulos, Chrysostomos Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσσίας κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα (The Patriarchs of Jerusalem as Spiritual Leaders of Russia during the seventeenth century, Jerusalem, 1907.

Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, II. В., Würzberg Wien, 1881.

Peretz Don, *The Middle East Today*, Praeger, London, 1994.

Perkins, J., *The Missionary Herald*, vol. I, 273-274, 1840.

Покъвишнеv М.Н., Дневник in: *Русский Архив*, , том 2, 1911, Москва, 1911, 202-203.

Полунов А. Ю., Духовное Ведомство и Униатский Вопрос, (1880-е-начало 90-х гг.) in: *П.А. Зайончковский, 1904-1983, Статьи, публикации и воспоминания*, Росспэн Москва, 1998, 256-265,

Полунов А.Ю., Национальное и религиозное в системе имперского управления: к вопросу о деятельности и политических взглядах К.П.Победоносцева in: *Государственное управление. Электронный вестник*, Выпуск но, 34, Октябрь, Москва, 2012.

Попов Н., *Император Лев VI Мудрый и его царствование в церковно-историческом отношении*, Москва, 1892.

Попов Н. А., Граф Петр Андреевич Толской, Биографический очерк (1645-1729), in: *Древняя и Новая Россия*, но. 3, Москва, 1875, 226-244.

Пятницкий, Ю. А., Жалованная грамота 1689 г., Монастырю Св. Екатерины на Синае, in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, Индрик, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Москва, 2004, 434-450.

Raheb Abdallah, *Conception of the Union in the Orthodox Patriarchate of Antioch (1622-1672)*, Beirut, 1981.

Ростовцев М., Русская археология в Палестине, *Христианский восток*, т. 1, вып. III, Санкт Петербург, 1912.

Ротов Архимандрит Никодим (Ротов), История Русской Духовной Мисии в Иерусалиме, in: *Богословские Труды, сборник двадцатый, Сборник посвящен митрополиту Ленинградскому и Новгородскому Никодиму († сентября 1978)*, Издание Московской Патриархии, Москва, 1979, 15-83.

Розень, В. Р., *Императоръ Василий Болгаробойца, Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского*, Санкт Петербург, 1883.

Садов А., *Виссарион Никейский. Его деятельность на Ферраро-Флорентийском соборе, богословские сочинения и значение в истории гуманизма*, Санкт Петербург, 1883.

Самойлова Т.Е., Кто из византийских императоров изображен на фреске Архангельского Собора? in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 128-135.

Седельников, А. Д., Эпическая традиция о Мануиле Комнине in: *Slavia*, год. 3, 1924-1925, 606-618.

Schaeder, H., *Moskau das Dritte Rom*, Darmstadt, 1957, 2nd ed.

Смеловский А., Лихуды и направления теории словесности в их школе, in: *Журнал министерства народного просвещения*, 1845, ч 45, отд. V, Москва, 1845, 31-96

Smolitsch, I., „Zur Geschichte der Beziehungen zwischen der Russischen Kirche und dem Orthodoxen Osten“, in: *Ostkirchliche Studien*, VII March-June, Wien, 1958.

Соболевский, А.И., *Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV-XV вѣках: Речь, читанная на годовичном актѣ Археологическаго Института 8 мая 1894 года, проф. А.И. Соболевским*, Санкт Петербург, 1894.

Софонов, А.А., *Государство и Церковь в Имперской России, Правовые Аспекты Взаимоотношений*, <https://www.hse.ru>.

Соловьевъ С., М., *Писатели Русской Истории*, I, прим. Москва, 1893.

Сове Б. И., Русский Гоар и его школа, in: *Богословские труды*. Сб. 4, Москва, 1968, 39-84.

Соколов И. И., *Константинопольская Церковь в XIX веке*, том 1, приложения, Сервиев посад, 1914.

Соколов, И. И., Иерусалимский Патриарх Кирилл II и его отношение к болгарской церковной схизме, *Сообщения Императорского Православного Палестинского Общества*, т. XXV, вып. 1-4, 1914, Т. XXVI, вып. 1, 1915, Т. XXVII, Санкт Петербург, 1916.

Сперанский, Михаил Несторович, *Славянская письменность XI-XIV вв. На Синае и в Палестине*, Ленинград 1927.

Щапов, Я. Н., *Кяжеские Уставы и Церков в Древней Руси*, Москва, 1972.

Stavrou G., T., *Russian Interests in Palestine, 1882-1914*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1963.

Ставроу Т. Г., Вейнсенсел Питер Р., *Русские путешественники на Христианский Восток за период с XII по XX век. Аннотированная библиография*. Колумбия, Огайо, 1986.

Стеллецкий, И. Я., *Мадебская карта-мозаика Палестины в связи с вопросом о новой (русской) горней Бет-Захарии*, Москва, 1909.

Strohmaier G., *Al-Biruni, In den Gärten der Wissenschaft*, Leipzig, 1988.

Шахова А., Д., Греки в Москве в XVI-XVII вв., in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас, Индрик, Москва, 2004, 186-202.

Шустова, Ю.Э. Школа львовского успенского ствропигийского братства в конце XVI-начале XVII в. взаимодействие греко-славянских культурных традиций in: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, , editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас. Индрик, Москва, 2004, 163-185,

Татищев, С. С., *Внешняя политика императора Николая I*, тип. И. Н. Скороходова, Санкт Петербург, 1887.

Татищев, С. С., *Император Николай и иностранные дворы*, Санкт Петербург, 1889

Thomas D., Chesworth, J., Benett C., Demiri L., Frederiks M., Grodž, Pratt, D., *Christian-Muslim Relations, a Bibliographical History*, Leiden, Brill, 2009.

Тихомиров М.Н., *Исторические связи России со славянскими странами и Византией*, Москва, 1969.

Tsibukidis D., Graeco-Hellenistic philosophical thought in the writings of Abu Raikhan Biruni, in: *Graeco-Arabica* 7-8, 2000, 524-533.

Τσωγα Β., Χ., Μελέτιος Πηγας, (1550-1601), Πατριαρχης Αλεξανδρειας, Βιος, Δραση, Εργογραφια, Καποδιστριακο πανεπιστιμιο Αθηνα, 2009. Dissertation.
<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24623#page/474/mode/2up>

Яламас, Д.А., Иерусалимский патриарх Досифей и Россия, 1700-1706 гг. По материалам Российского государственного архива древних актов., часть 2, (1701). In: *Россия и Христианский Восток*, выпуск II-III, Индик, editors С.Н. Кистерев, Д.Н. Рамазанова, Б.Л. Фонкич, Д. А. Яламас. Москва, 2004, 472-492.

Van der Leest Charlotte, The Protestant Bishopric of Jerusalem and the Missionary Activities in Nazareth: the Gobat years, 1846-1897, in: *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings, Modern Historical Missions in the Middle East*, M. Tamcke, M., Marten (eds), Lit Verlag, Berlin, 2006, 199-213.

Vernadsky, G., *Political and Diplomatic History of Russia*, Boston, 1936.

Whalen, Brett Edward edit., *Pilgrimage in the Middle Ages, a Reader*, University of Toronto Press, 2011.

Zachariadou E. A., Glances at the Greek Orthodox Priests in the Seventeenth Century, in: *Living in the Ottoman Ecumenical Community*, Brill, Leiden, 2008, 307-314.

Затворницкий, П.П., *Пастырский голос*, вып. II., Санкт Петербург, 1856.

Zenkovsky Serge A., ed., *Medieval Russia, Epics, Chronicles, and Tales*, revised edition, New York 1974.

Zernov N., *Moscow the Third Rome*, London, 1937.

Zhelto M., *A Slavonic translation of the Eucharistic Diataxis of Philotheos Kokkinos from a lost manuscript, Athos Agiou Pavlou 149*, De Gruyter, 2016.

Zoras, G., *George of Trebizond and His Efforts for Greco-Turkish Cooperation*, in Greek, Athens, 1954.

Жигарев С. А., *Русская политика в восточном вопросе*, Москва, 1896.

Cíle, pojmy, definice

Cílem práce bylo poukázat na existenci fenoménu poutnictví v kontextu Rusi, a to v kontextu Svaté země. Poutnictví samozřejmě existovalo mnohem dříve a v různých formách. Nicméně ruské poutnictví nabízí širokou škálu historických informací, které se dotýkají různých disciplín, kultury, sociálních dějin atd. a které doposud v podstatě zůstávají bez širšího uplatnění. V současnosti existuje velký badatelský zájem o poutnickou literaturu, zvláště v kontextu Ruska, a vydávají se nespočetná díla zabývající touto problematikou. Objevují se nové publikace rukopisů a dalších archívních materiálů. S tím vším souvisí i obnova některých tradičních duchovních a kulturních institucí spjatých s Palestinou, které již v Rusku působily.

To, co tvoří poutníka či poutnictví, chápeme v širším slova smyslu. Poutník nemusí mít vždy na zřeteli cíl své cesty. Nemusí ani vědět, co ho či ji očekává. Poutnictví vnímáme jako podvědomou i vědomou snahu se osvobodit od jistého způsobu myšlení a kulturního světa. Nicméně je pravdou, že poutník vždy očekává, že jeho cesta povede k zlepšení nebo k něčemu dobrému. U poutnictví je důležitý moment nevyzpytatelnosti a otevřenosti k zážitkům té či oné povahy. Oproti jiným druhům cest je u poutnictví důležité, že nelze určit trajektorie na základě předem vytyčených cílů a úsilí. Tak například mnoho ruských poutníků byli původně kupci, kteří měli jasný cíl cesty, ale kteří později z nějakého důvodu zanechali těchto kupeckých cílů a stali se poutníky, neboť najednou se cílem a průběhem jejich cesty staly jiné pohnutky. Co charakterizuje ruské poutnictví, je jakási psychóza prozřetelnosti, tedy že mnohdy poutník spoléhá na vše možné v rámci otevřenosti. Poutník ale nemusí vždy být věřícím člověkem, naopak na pouti člověk může ztratit víru nebo o ní pochybovat, anebo ji naopak získat. Z literárního hlediska samozřejmě nemáme takové podrobnější analýzy z kontextu Rusi pro dřívější období. Nicméně v poutnické literatuře z konce devatenáctého století máme indikace o tom, že dochází k psychologizaci poutnických příběhů. Je ale nutné říci, že poutník je vždy někdo, kdo vychází za cílem své cesty s jistou touhou a na základě jakési více méně abstraktní představy, kterou potom realita tu a tam koriguje a může vést k probuzení další představivosti. Zklamání, které poutník možná zažije, nemusí vést k pochybnostem o jeho původní představě, ale naopak k vytváření nové představy.

Zatím se ale vydávání této literatury omezuje na popis a publikování zdrojů bez širší kontextuální analýzy. I v tomto kontextu se objevují nové studie, ale i zde, na tomto poli, existuje ještě mnoho práce. Konkrétní cíle práce se poněkud měnily v průběhu vývoje práce, a to na základě nových poznatků a dalších vydaných děl. Cílem této práce je poskytnout preliminární kontextualizaci poutnického fenoménu, a to tak, aby se ujasnil historicko-kulturní kontext, ve kterém se poutě uskutečňovaly, ale i celkový vztah Ruska s jižními starověkými pravoslavnými patriarcháty. Je zřejmé, že bez pochopení širší kulturní návaznosti na pravoslaví na Jihu ze strany Ruska a dále na ideologii pravoslaví v byzantském a postbyzantském měřítku nelze ani pochopit smysl a cíl poutnictví. Cílem práce tedy bylo i objevit nové informace o povaze ruského vztahu s východními ortodoxními patriarcháty. S tím souvisela i otázka, která se snažila určit míru duchovní a kulturní symbiózy mezi Rusí, patriarcháty a křesťanstvím, které představovaly. Dále bylo zapotřebí vymezit, v jakých oblastech docházelo ke spolupráci a vzájemnému ovlivňování. Týkalo se to školství, teologie a politické či jiné spolupráce.

S tímto kontextem souvisí i otázka ruských zahraničních aspirací. Jaké byly plány Ruska pro spolupráci s Jihem? Jaké cíle Rusko sledovalo? Jakou roli poutnické cesty v tomto ohledu sehrávaly? S těmito otázkami souvisela nutnost podrobit analýze i Ruské institucionální záměry, které se ve Svaté zemi rozšiřovaly. Jaké instituce vznikaly v Palestině a jaký měly vztah k dalším věcem. Ukázalo se, že rozvoj dalšího ruského vlivu a účasti v Palestině nutně souvisel i s rozvojem poutnictví, a bylo tudíž nutné poukázat na tento vnitřní vztah mezi nimi. Navíc poutnictví způsobilo rozvoj i dalších dílčích oblastí, jako byly archeologie, teologie atd.

Hlavním cílem práce bylo samozřejmě poukázat na poutnictví v jeho komplexnosti, což se splnilo analýzou povahy, dějin a okolností poutnictví. Také na jeho povahu, a kvalitativní strukturu. Hlavním cílem bylo poukázat na fenomén poutnictví, a ne možnosti pro další široké disciplinární bádání.

Metodologie

Původním cílem bylo poskytnout co možná nepodrobnější taxonomický popis poutnické tradice s tím, že by se literatura analyzovala na základě toho, co popisuje a jakým způsobem, tj. porovnávaly by se například jednotlivé poutnické příběhy a literatura, na základě tohoto srovnání by se dospělo k rozdílům mezi nimi a tyto rozdíly by byly shrnuty v širším závěru. Mnoho autorů například popisuje Boží hrob v Jeruzalémě, takže prvotní metodologie spočívala v analýze těchto autorů a srovnání jejich popisů Božího hrobu, poukazování na rozdíly a případně další informace.

Nicméně tato metodologie se ukázala jako nerealistická, a to na základě mnoha faktorů. V první řadě proti této metodologii hovořil samotný objem dostupné literatury, která by takovým zpracováním vyústila v příliš objemnou práci, nevhodnou pro účel a cíle práce. Dále jednoduchá taxonomie porovnávání poutnických příběhů by opět nepřinesla očekávané výsledky, neboť v takovém případě by měl porovnávaný materiál být nějakým způsobem alespoň homogenní. Nicméně různorodost materiálu, popisů a předmětů popisu u různých poutnických autorů neumožňoval jednoduché srovnávání. Navíc, jak se ukázalo, analýza poutnické literatury bez širší historické kontextualizace a analýzy povahy vztahu mezi Ruskem a pravoslavným na Blízkém Východě se ukázala jako neprospěšná. Bylo navíc zřejmé, že poutnictví nelze vnímat pouze v rámci Palestiny, ale bylo nutné ho vnímat i ve spojitosti se Svatou horou Athos a s oblastí hlavního města Osmanské říše, Konstantinopolí.

Neboť všech těchto oblastí se poutnictví bytostně dotýkalo a souviselo s nimi historicky i v dalších sférách.

Různorodost poutnické literatury, a hlavně různorodost materiálu v nich obsaženém, způsobila volbu jiné metody zkoumání. Cíle práce by bylo možné splnit na základě dílčí analýzy typologicky vybraných poutnických příběhů. Přičemž by se podrobily analýze reprezentativní díla a další historická díla. Taxonomie toho, co by bylo reprezentativní, by byla určena významem historických souvislostí a informací, které taková literatura poskytuje, a také na základě dobového kontextu a dobové výjimečnosti takového díla (například z některých období se dochovalo málo materiálů, a tudíž musí být vnímány jako reprezentativní).

Analýza na základě typologie nestačí sama o sobě z hlediska ruského poutnictví, neboť k jeho pochopení je nutná znalost širšího duchovního a ekleziálního historického kontextu, což způsobilo i nutnost uvést kapitoly týkající se dějin vztahů Ruska s tradičními starověkými patriarcháty a s jejich vývojem. Dále bylo nutné uvést a analyzovat povahu vztahu Ruska k jižním národům souvisejícím se Svatou zemí.

Podrobná analýza dostupných pramenů umožňovala reprezentativní typologizaci literatury. V práci je poskytnuta tato typologizace právě na bázi širšího kontextuálního studia. Analýza literatury souvisela i se dvěma cestami do Ruska, konkrétně do Petrohradu a Moskvy, a návštěvou Hlavních archivů. Nicméně důležité archivní materiály se nacházely v Archivu pro zahraniční vztahy Ruského impéria. Tento archiv byl v době návštěvy autora v rekonstrukci, a nebylo možné se dostat k některým základním fondům, které se týkají Ruské duchovní mise v Jeruzalémě a dalších materiálů, týkajících se zahraničních vztahů Ruska s Osmanskou říší. Nicméně tato lakuna byla kompenzována mnoha materiály, které byly publikovány v současné literatuře.

Posledním důležitým metodologickým rozhodnutím bylo určit to, co je „zajímavé“ z hlediska cíle práce v dostupných poutnických příbězích. To, jak ukazuje současné bádání, může být závislé na subjektivním pohledu. V rámci typologizace v této práci byl brán zřetel na to, zdali poutnický příběh neposkytuje informace o politické, kulturní a sociální historie. Zvláště se kladl důraz na aspekty sociálních dějin, tj. jak lidé mysleli, jak se chovali, proč odjízděli na cestu, co hledali a jak jejich cesta souvisela s kontextem doby. Dále tyto příběhy vypovídají o mezilidských vztazích, vztazích mezi jednotlivými církvemi. Navíc některé otázky, které se týkaly Božího hrobu a jeho kultu, byly určeny jako směrodatné, neboť Boží hrob je důležitým měřítkem poutnického života.

Neméně důležité jsou i cesty před příchodem do Svaté země. Pouť do Svaté země není izolovaná a nelze ji vnímat pouze jako takovou, bez povšimnutí si často spleťtých osudů, které

předcházely příchodu do Svaté země a které z hlediska sociálních a kulturních dějin mají rovněž velkou důležitost. Práce neusilovala o určení typologie na základě literárních kritérií. V rámci lepšího uchopení zdrojů byla přijata i metoda četných citátů z děl.

Základní závěry práce

Všeobecně práce dochází k některým hlavním a také k dílčím závěrům. Kontakty mezi Rusí a byzantským světem a taktéž i patriarcháty v Jeruzalémě, v Alexandrii a v Antiochii, nabývaly povahu vzájemného náboženského a kulturního spojení potom, co se v Rusku začala přijímat ortodoxní křesťanská orientace, která se samozřejmě neujala hned po oficiálním „pokřtění Rusí“, ale která se na Rusi rozvíjela ještě několik staletí po období Vladimíra. Nicméně v období od 10. století dále se rozvíjely kulturní i náboženské kontakty s Jihem, což znamenalo i přebírání byzantských a dalších ortodoxních kulturních prvků z Jihu, které se dostávaly na Rus a formovaly její rozvíjející se kulturu. O tom, že tento jižní vliv byl silný, svědčí i fakt, že v době pozdějších liturgických a dalších reforem období Nikona v podstatě na Rusi fungovala liturgická a teologická tradice, která byla založena na nejlepších tradicích Byzance a jejího světa, a Nikonovy reformy byly v podstatě reformy, které se nepřímo v některých svých tendencích spíše snažily synchronizovat Ruskou tradici s tradicí, která již sama pomalu zanikala či se transformovala v bývalém byzantském světě. S Kyjevskou Rusí se rozvíjejí hlavně kontakty z mnišského prostředí, a to prostřednictvím různých center, jakými byly Svatá hora Athos, Sinaj a další. Kontakty v tomto ohledu vždy zahrnovaly širší kontext, který spojoval různé oblasti duchovních center po celém východním Středozeří. Tudiž ani Svatou zemi nelze vnímat jako izolovaný subjekt. Ruské kontakty se Svatou zemí se musí vždy vnímat skrze prisma okolních duchovních a kulturních center.

Práce ukazuje na spojitosti duchovních center ortodoxního světa ve východním Středomoří, na jakési širší duchovní a kulturní společenství na sobě vzájemně závislé. A proto i studium Svaté země a kontaktů s Rusí je nutno vidět v tomto měřítku. V době postvladimírské se objevují první literární díla, která mají poutnický ráz. Návaznost těchto *chožděnií* na hagiografickou literaturu a topos je zřejmá. To, co charakterizuje tato raná poutnická díla, je jejich důraz na Boha, na náboženské souvislosti a požehnání. Navíc je zde vidět důraz na kolektivní myšlení, cesta poutníka, i když v zásadě individualizovaná, je v podstatě cesta, která zahrnuje všechny lidi, se kterými je poutník spjatý, a zemi, se kterou je spjatý. Poutnická literatura nehovoří pouze o Svaté zemi, ale i o dalších místech spjatých s cestou, většinou se jedná o Konstantinopol a Svatou horu. Je nutný další výzkum, abychom dokreslili období do patnáctého století z hlediska poutnické literatury, neboť to málo, co se nám dochovalo, není jistě

reprezentativní vzorek možných kontaktů. Navíc ani dostatek archeologických či jiných literárních zdrojů nám neumožňuje vytvořit si komplexnější obraz o rusko-jihní interakci. Do období pádu Konstantinopole proudily z východního Středozeří na Kyjevskou Rus předměty, relikvie a duchovní a umělecké tradice, které se objevovaly i v podobě osobních kontaktů.

Po pádu Konstantinopole a v tomto období vznikala nová situace. I když patriarcháty, jakými byly jeruzalémským, antiochijský a alexandrijský, se již po staletí nacházely pod nadvládou cizích mocností, najednou i poslední bašta ortodoxie, na které byly tyto patriarcháty ve vzdělávacím, kulturním kontextu závislé (protože byla jediným svobodným do té doby) padla, což přineslo krizi. Tato krize se prohloubila v očích ruských komentátorů i kvůli kompromisním snahám ze strany Byzance vůči latinské církvi. Zatímco Byzance řešila co dál a jak přežít, na Rusi vznikala myšlenka, že je nutné nějakou formou převzít roli Byzance a stát jakousi baštou křesťanství. V tomto ohledu tato ideologie nebyla ničím novým, neboť pocházela ze samotného byzantského prostředí. Poutnická literatura z tohoto období ale překypuje i popisy samotné Konstantinopole a jejích přilehlých oblastí.

Po pádu Byzance se objevuje nový model interakce, a pokud bychom si mysleli, že byzantský svět ztratil pro Rus význam, mýlili bychom se, neboť od šestnáctého století se objevuje nová vlna interakce s Jihem, která má hluboký kvalitativní rámec. V té době náboženská hnutí, která se začínají objevovat v Evropě, svým způsobem vytvořila nepřehlednou situaci. Tlak ze strany Osmanů na tradiční patriarcháty, neustálé popravy a exily patriarchů, úpadek financí a vzdělávání vedly k tomu, že představitelé východních patriarchátů hledali oporu na Rusi, a rozvíjejí se interakce v podobě posílání almužen na Jih a posílání pomoci ze strany Ruska na Jih. Almužny se posílaly samozřejmě již mnohem dříve, ale nyní byly důležitější. Doba nicméně ukázala vynikající jedince hlavně ze strany konstantinopolského a jeruzalémského patriarchátu. Osobnosti typu patriarchů Dozitheia a Jeremiáše sice potřebovaly pomoc ze strany Ruské říše, ale současně sehrávaly klíčovou úlohu v samotném ruském církevním kontextu a je zřejmé, jak velkou autoritou se těšili tyto patriarcháty v očích ruských komentátorů. Vzniká i fenomén reversního poutnictví, tedy že lidé přicházeli z Jihu za různými cíli. Vznikl nový symbiotický vztah mezi Severem a Jihem, neboť legitimitu ekleziální kultury v Rusku určoval vztah s tradičními patriarcháty a tradiční patriarcháty závisely na pomoci ze strany Ruska. Nicméně o tom, že se jednalo o rovnocenné partnerství, svědčí i skutečnost, že si Rusové nedovolovali pochybovat o autoritě a jurisdikci těchto patriarchátů na jejich tradičních územích. Jediná podivuhodná výjimka v té době se spíše týká Sinajského kláštera, kde je jakási spekulace o tom, že je nutné podřídit se ruskému společenství (ale to se nakonec ukázalo jako nereálné).

Právě vztah s Jihem pomáhal i rozvoji svébytné vzdělávací tradice na Rusi, která nebyla dominována latinskými koncepcemi, jako tomu bylo jinde. Od období osmnáctého století se situace opět mění. V době Kateřiny Veliké, ale i v době Petra Velikého, v Rusku panuje náboženská otevřenost, která se promítá i do oblastí kontaktů s Jihem. Tato náboženská otevřenost často zůstává bez povšimnutí u komentátorů, kteří často vnímají Rusko skrze předem určené prismy absolutismu. Tato otevřenost zapříčinila snad i to, že se Rusku poměrně lehce dařilo získávat do svého území země s islámskou vírou. Také je ale možné pozorovat, že tradiční patriarcháty v této době nejsou pro Rusko až takovou prioritou. Nicméně poutnické kontakty jsou kvůli válkám s Tureckem oslabeny. Pro osmnácté století je nutný další výzkum, neboť ani ruská literatura tomuto období nevěnuje velkou pozornost z hlediska poutnické literatury. V osmnáctém století samotné tradiční patriarcháty procházejí krizí, která je zapříčiněna mimo jiné i tím, že církevní úřady byly na prodej Osmanskou vládou. Církevní úřady se stávají předmětem obchodu.

Počátek devatenáctého století přináší nový vývoj. Je zřejmé, že křesťanská karta se stává důležitým politickým nástrojem evropských mocností, s čímž souvisí i nebývalý zájem o Svatou zemi, což mimo jiné způsobuje problémy pro jeruzalémský patriarchát, který se najednou ocitl v situaci, kdy tlak ze strany Osmanů (na základě zájmů západních mocností) a agresivní bezskrupulózní mise ze západu způsobily problémy. Hrozila ztráta majetku, budov, věřících. I poutnická literatura si všímala tohoto vývoje. V první polovině devatenáctého století se objevuje nová forma poutnické literatury, kterou můžeme charakterizovat jako různorodou, která není již závislá na onom hagiografickém předpokladu. Objevuje se literatura faktu, poutníci popisují věci, jak jsou, s přihlédnutím k jejich dějinám. Dominuje i to, co dominovalo v západní literatuře té doby: porovnávaly se reálie ve Svaté zemi na základě biblické literatury. Byla zde touha dokázat věrohodnost, či nevěrohodnost biblické literatury. Objevují se různé formy s emotivními prvky, s prvky kritickými a dalšími. Objevuje se literatura, která je poznamenána původem a vzděláním jejích autorů, tedy zdali se jedná o aristokraty, mnichy, spisovatele atd.

Vzrůstající zájem o Svatou zemi i vznikající problémy uvnitř jeruzalémského patriarchátu, úpadek pravoslaví ve Svaté zemi a také vzrůstající možnosti cestování pro poutníky z Rusi způsobil i to, že se Ruská vláda začala zajímat o tuto oblast. Nešlo zde o snahu okupovat toto území a ze strany Ruského státu zde nešlo o nějakou idealizovanou lásku k pravoslaví (což je častý názor) ze strany státu, který byl navíc řízen vesměs i lidmi, kteří nebyli pravoslavní. Ruská politika vůči Svaté zemi se nesla v duchu gentlemanství, které, jak je zřejmé, nesdílely další

státy. Navíc byla charakterizovaná nekoncepčností. Je sice pravda, že stát stimuloval vznik ruských institucí v Palestině, jako byly například Duchovní mise atd., ale v podstatě se o ně nestaral a spíše je vnímal jako nástroje svých možných zájmů. To se promítalo do konfliktů mezi duchovními organizacemi, ruskými konzuláty atd. V té době i samotný jeruzalémský patriarchát procházel krizemi, které souvisely s národními aspiracemi pravoslavných národů, finančními problémy atd. Navíc zde panovala nevraživost mezi arabskými křesťany a Řeky, kterou se duchaplně Rusové snažili umírnit. Všechny ruské instituce, které vznikaly od první poloviny devatenáctého století na území Palestiny, měly hlavní cíl podporovat rozvoj poutnictví. Nicméně brzo na to se tyto organizace staly základem vědecké, kulturní a duchovní obrody Svaté země, neboť podporovaly vzdělávání, vědecké bádání a další souvislosti. Ironií přitom je i to, že byly nedostatečně financované, stát o ně nedbal, a dokonce i jeruzalémský patriarchát je musel podporovat.

Poutnictví v druhé polovině devatenáctého století tvoří samostatný fenomén. Vzniká exploze poutnické literatury a vznikají i poutnické příběhy, které se týkají různorodé povahy samotných poutí té doby, které začaly zahrnovat skupiny, jedince, studenty atd. Zvláštní fenomén, který je symptomatický pro ruský kontext, je to, že ženy převládaly v poutích, tvořily většinu a vzniká fenomén žen, které cestují a vnímají svou pout' nepřímou i přímo jako způsob osvobození se od svého sociálního kontextu. Vzniká i fenomén náboženských parazitů, kteří vnímali poutnictví jako profesionální činnost. U poutnické literatury devatenáctého století lze hůře stanovit taxonomicky její povahu, neboť se dotýká všech možných aspektů, ale o to více je její výpovědní role v sociální historii důležitá. Poutnická literatura nám navíc poskytuje celou řadu informací, které se dají použít v archeologii, umění a sociálních dějinách. Nehostinné podmínky, které museli překonat ruští poutníci, jsou zřejmé.

Pro poutníky bylo nejdůležitější navštívit Boží hrob a Jeruzalém. Boží hrob a zázrak Božího ohně jsou obzvláště důležitými aspekty pro poutníky.

Práce je odrazovým můstkem pro komplexní zpracování tematiky, neboť poskytuje preliminárium pro posouzení metodologie, a další faktory.

Vybraná publikační činnost autora

- 1) Zlo v makrokosmické/mikrokosmické dimenzi byzantského myšlení (Evil in the macrocosmic/microcosmic dimension of byzantine thought) In: Synergie, V/1/2009, Katedra filosofie FF ZČU v Plzni ve Vydavatelství Západočeské univerzity, str. 69-79, ISSN 1803-8301. Plzeň.
- 2) Christos raždajetsa! (Christ is being Born), In: Istina, XV, roč. 2009, January, str. 3-4. Prešov, ISSN 1335-6739. Bratstvo pravoslávnej mládeže na Slovensku-Syndesmos.

- 3) Súčasný výzvy kreditného systému, (Contemporary challenges of the credit university system) In: Na Pulze, časopis prešovskej univerzity, ročník II, číslo 1, Apríl, 2009, str. 32, ISSN 1337-9208. Prešov.
- 4) Can Christian unity be attained? Reflections of Church unity from the Orthodox perspective, pgs. 47-59, in: Understanding the Church, The compatibility of the understanding of the Church in the Porvoo Common Statement and the Orthodox understanding of the Church, Viorel Ionita editor, Conference of European Churches, ISBN 2-88070-122-8, Geneva. 2009.
- 5) The Ecclesial Vision of John Chrysostom, pgs. 181-203, in: Einheit und Katholizität der Kirche, Pro Oriente, Band XXXII, Wiener Patristische Tagungen IV, ISBN 978-3-7022-3020-3, Innsbruck, 2009. Theresia Hainthaler, Franz Mali and Gregor Emmenegger eds.
- 6) Byzantské mníšstvo, (Byzantine monasticism), in: Historická revue, Slovenský archeologický historický inštitút-SAHI, Bratislava, Drahoslav Hulínek ed. ISSN 1335-6550, str. 60-66.
- 7) Limits and possibilities of apostolicity as shown by the concepts of „apostle“ and „equal to the apostle“ in the Orthodox tradition with relation to saints Mark and Andrew, Cyril and Methodius, Nino of Georgia, Sava of Serbia and Vladimir in: Heiligkeit und Apostolizität der Kirche, eds. Theresia Hainthaler, Franz Mali, Gregor Emmenegger, Pro Oriente, 2010, Innsbruck, ISBN- 978-3-7022-3102-6, str. 57-91.
- 8) Konstantinopol a mýtus posvätného mesta (Constantinople and the myth of a holy city) in Evropské město, identita, symbol, mýtus, edit. Blanka Soukupová, Hedvika Novotná, Zuzana Jurková, Andrzej Stawarz, Bratislava, 2010, pgs. 93-109, ISBN 978-80-88997-44-3.
- 9) Identity crisis and identity formation in the context of the Greek Catholic Church and the Orthodox Church in Eastern Slovakia and the surrounding region in pgs. 289-311. In Revista Ecumenica Sibiu, anul III, numărul 2, iulie 2011, ISSN 2065-5940, Sibiu, A. Pavel, S. Tobler edit.
- 10) The relationship between the state and the church in Byzantium as evidenced in the homilies of John Chrysostom, Byzantino slovac, II, Bratislava, MMVIII, pgs. 68-80, ISBN 978-80-89236-42-8, Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.
- 11) The Jewish Hasidic tradition and the starts tradition of the Orthodox Church in the eighteenth and nineteenth centuries str. 95-125, in Pravoslávny Biblický Zborník III/2011, Zborník katedry biblických náuk Pravoslávnej bohosloveckej fakulty, Prešov, Husar eds, ISBN 978-83-63055-03-5, ELPIS diecezjalny osródek kultury prawoslawnej http://www.okp-elpis.pl/book,open,1772,0,PRAVOSL%81VNY_BIBLICK%C3%9D_ZBORN%C3%8DK_III_2011.html take <http://www.okp-elpis.pl/book,0,0,Wydawnicwa.html>
- 12) Otázka ne-existence zla v pravoslavné teologii, str. 235-245, in: Božia prozreteľnosť a zlo vo svete, (Problém teodícey), Zborník príspevkov z vedeckého medzinárodného ekumenického sympózia, Igor Kišš a kolektiv, Bratislava, 2011, univerzita Komenského, 978-80-88827-39-9, EAN: 9788088827399;
- 13) Dílo Borise Pasternaka Doktor Živago a Rusko-byzantská antropologie, (Boris Pasternaks Doctor Zhivago and the russian-byzantine anthropological tradition), in: Pravoslávny teologický zborník, XXXVIII (23), Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, Prešov,2012, Acta facultatis Orthodoxae universitatis Presoviensis, Ján Husár ed., 270 pgs. ISBN 978-80-555-0578-7, EAN 9788055505787, str. 131-155.
- 14) Byzantium and Ethiopian monasticism, str. 97-113, in Byzantinoslavica, Lubomíra Havlíková, LXX/1-2, Prague, 2012, ISSN 0007-7712, Slovanský Ústav, AV ČR.

- 15) Kresťanstvo v Byzancii (Christianity in Byzantium), 22-30, in Historická revue, 12, 2012, ISSN 1335-6550, Slovenský archeologický a historický inštitút, SAHI,
- 16) Etiopské kresťanství, ekologie a Aids, str. 100-112, in Pravoslávny Biblický zborník, I-III/2012, zde v I, Gorlice, 2012, Ján Husár, ed., I/2012 ISBN 978-83-63055-05-9, ELPIS-Diejecezjalny ošrodek kultury prawosławnej, Gorlice. Také www.okp-elpis.pl, elektronická verze
- 17) The Holy Spirit and the Church as a living organism, str. 100-115, in Pravoslávny Biblický zborník, I-III/2012, zde v II, Gorlice, 2012, Ján Husár, ed., I/2012 ISBN 978-83-63055-08-0, ELPIS-Diejecezjalny ošrodek kultury prawosławnej, Gorlice. Také www.okp-elpis.pl, elektronická verze.
- 18) ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ, pgs. 37-111, in: ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΖΩΗΣ ΣΗΜΕΡΑ ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΣΛΟΒΑΚΙΑ, Ján Husár, Václav Ježek (eds), Askas, Levkosia, 2013, ISBN 978-9963-9482-3-9, 190.
- 19) Michael Psellos, Philo of Alexandria the imanence of God and eclectic philosophy as a way of life. In: Christianity and the development of Culture Papers presented on the occasion of the 1150th anniversary of the coming of Saints Cyril and Methodius to Great Moravia.
- 20) The Jewish Hasidic tradition and the *starets* tradition of the Orthodox Church in the eighteenth and nineteenth centuries Christianity and the development of Culture Papers presented on the occasion of the 1150th anniversary of the coming of Saints Cyril and Methodius to Great Moravia.
- 21) Who is responsible for Justice? Individualism versus the common good in the context of post-communist countries and the Christian parish, pgs. 69-79, LCC International university, ISSN 2029-1485, LCC Liberal Arts Studies /2013, vol. VI, Whose Justice? Global Perspectives in Dialogue.
- 22) Orthodox Perspectives on the Historical Role of Church Unions
In Orthodox Handbook on Ecumenism, Resources for Theological Education, Editors, Pantelis Kalaitzidis, Thomas FitzGerald, Cyril Hovorun, Aikaterini Pekridou, Nikolaos Asproulis, Guy Liagre, Dietrich Werner, Volos Academy Publications, Volos, Greece, 2014; ISBN 978-1-908355-44-7.pgs. 766-782.
- 23) Ecumenical Dialogue in the Perspective of the Orthodox Church in Czech Lands, In Orthodox Handbook on Ecumenism, Resources for Theological Education, Editors, Pantelis Kalaitzidis, Thomas FitzGerald, Cyril Hovorun, Aikaterini Pekridou, Nikolaos Asproulis, Guy Liagre, Dietrich Werner, Volos Academy Publications, Volos, Greece, 2014; ISBN 978-1-908355-44-7. Pgs. 398-402.
- 24) Euthanasia and Orthodox theology of Communion, 214-226. Vol. 6, issue 2, august 2014, RES, Review of Ecumenical Studies, Sibiu.
- 25) Есть ли у православного богословского образования место в современной университетской системе? Українська Православна Церква, Труды Київської Духовної Академії, Но. 23, Ювілейний збірник, Київ, 2015., 295-311.

ENCYKLOPEDICKÉ VSTUPY

HESLA v „Encyklopedický slovník, křesťanského Východu“,

Edward G. Farrugia, přeložil, Adam Mackerle. Pavel Ambros red.

MONOGRAFIE

FILÓN ALEXANDRIJSKÝ, JEHO TEOLOGIE, EXEGEZE A VLIV NA POZDĚJŠÍ AUTORY (PHILO OF ALEXANDRIA, HIS THEOLOGY, EXEGESIS AND INFLUENCE ON LATER AUTHORS), ISBN 80-8068-318-2, EAN 9788080683184, Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2004, recenzenti Prof. Alexander Avenárius, Csc; Prof. ThDr. Štefan Pružinský, Csc. 262 stran (262 pages), GRAFOTLAČ, Prešov, Slovensko.

OD INDIVIDUALISMU K OBECENSTVÍ, ÚVOD DO BYZANTSKÉ TEOLOGICKÉ ANTROPOLOGIE (FROM INDIVIDUALISM TO COMMUNION, INTRODUCTION TO BYZANTINE THEOLOGICAL ANTHROPOLOGY), ISBN 80-8068-306-9, EAN 9788080683061, Prešovská univerzita v Prešove Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2005, recenzenti Prof. ThDr. Štefan Pružinský, Csc.; Doc. Ján Šafin, PhD., mim. Prof. 194 stran (194 pages), GRAFOTLAČ, Prešov, Slovensko.

Transcendentální Christologie v kontextu Byzantské teologie, (Transcendental Christology in the context of Byzantine theology), ISBN 80-8068-536-3, EAN 9788080685362, Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2006, Prešov, recenzenti, Prof. ThDr. Ján Šafin, PhD., John Zizioulas, metropolita pergamský, 149 stran, pgs., Grafotlač, Prešov, Slovensko, Slovakia.

Byzantská Paideia, Vzdělávání v Byzanci, byzantská kultura (Byzantine Paideia, Education in Byzantium, byzantine culture), ISBN 80-8068-535-5, EAN 9788080685355, Prešovská univerzita v Prešove, Pravoslávna bohoslovecká fakulta, 2006, recenzenti, Prof. ThDr. Ján Šafin, PhD., Prof. ThDr. Štefan Pružinský CSc., 220 stran, pgs., Grafotlač, Prešov, Slovensko, Slovakia.

Pravosláví, Řím a Církevní Unionismus, (Orthodoxy, Rome and ecclesial unionism), Gorlice, 2012, ISBN 978-83-63055-12-7, recenzenti, Ján Šafin, Milan Gerka, Kryštof, metropolita, Jan Křipač, počet stran, 129, ELPIS-Diejecezjalny ośrodek kultury prawosławnej, Gorlice.

Some Aspects in the Thought of Michael Psellos, ASKAS, LEVKOSIA, 2013, ISBN 978-9963-9482-2-2, pgs. 134. Ján Šafin, Pavel Ambros, Pavel Boček, recenzenti.

ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΖΩΗΣ ΣΗΜΕΡΑ ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ ΣΛΟΒΑΚΙΑ, Ján Husár, Václav Ježek (eds), Askas, Levkosia, 2013, ISBN 978-9963-9482-3-9, 190.

Křesťanská Tradice v Etiopii, ISBN 978-9963-9482-1-5, pgs. 335., Miroslav Daniš, Pavel Ambros, Pavel Boček, rec.

